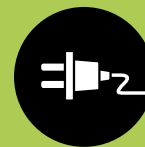

lokale energie

monitor

2017

ZUID-HOLLAND

COLOFON

Uitgave april 2018

Oprachtgever: Provincie Zuid-Holland
Onderzoeker: Anne Marieke Schwencke
In opdracht van: HIER opgewekt

De Lokale Energie Monitor is een initiatief van Stichting HIER opgewekt. De monitor verschijnt jaarlijks en wordt in opdracht van HIER opgewekt uitgevoerd door Anne Marieke Schwencke. Met ondersteuning van RVO en medewerking van PBL, VNG en netbeheerders.

Hiervoor o.a. is samengewerkt met regionale en landelijke partners: Siward Zomer (ODE Decentraal & REScoopNL, De Windvogel), Stichting Den Haag Duurzaam, Zuid-Hollandse coöperaties en bewonersinitiatieven.

provincie **HOLLAND**
ZUID

Inhoud

3	VOORWOORD
5	SAMENVATTING
6	1 INLEIDING
8	2 BURGERCOLLECTIEVEN
19	3 PRODUCTIE: COLLECTIEVE ZON
33	4 PRODUCTIE: COLLECTIEVE WIND
44	5 ENERGIEBESPARING, WARMTETRANSITIE
55	6 LOKALE ENERGIE: MARKT
62	BIJLAGEN

Voorwoord

Geachte lezer,

Met gepaste trots bied ik u deze eerste monitor van de Zuid-Hollandse lokale energie-initiatieven aan. In onze Zuid-Hollandse energiestrategie is een van de onderdelen 'samen aan de slag'. Wij kunnen vanachter ons bureau namelijk heel veel bedenken, maar het is altijd sterker als mensen in de wijk dat zelf doen. Dat ondersteunen we door een lerend netwerk in onze provincie op te richten en door de subsidieregeling "Lokale initiatieven". Het doel van deze activiteiten is het vergroten van het draagvlak voor lokaal opgewekte en bespaarde energie.

Deze eerste Zuid-Hollandse Lokale Energie Monitor laat goed zien hoeveel er al gaande is in onze provincie. Alleen al in Den Haag zijn meer dan 14 lokale initiatiefgroepen actief, waaronder 5 energiecoöperaties. We zijn trots op de windcoöperatie Deltawind, een van de grootste en oudste windcoöperaties van Nederland, die al bijna 40 jaar actief is in Zuid-Holland. De meer dan 2000 leden van de coöperatie Deltawind, bewoners van Goeree-Overflakkee, werken samen aan de verduurzaming van onze energievoorziening. Zuid-Holland is zelfs koploper coöperatieve windenergie.

Ik heb groot respect voor al die mensen die in onze provincie met inzet van ongelooflijk veel vrijwillige uren zo veel voor elkaar krijgen. Ik hoop dat met deze monitor hun inzet zichtbaar wordt en dat anderen geïnspireerd worden hun voorbeeld te volgen.

Met vriendelijke groet,

Han Weber

Samenwerkings-
verbanden

Project-
coöperaties

Samenvatting

De provincie Zuid-Holland kan zich beroepen op een voorloper rol in de coöperatieve beweging. Twee van de allereerste burgercoöperaties van Nederland, Windcoöperatie Delft en Deltawind, zijn bijna 40 jaar geleden in Zuid-Holland ontstaan. Deltawind bestaat nog steeds en is uitgegroeid tot een van de grootste burgercoöperaties van Nederland. De eerste in Nederland met een grondgebonden zonnepark en samen met zustercoöperatie initiatiefnemer van het grootste burgerinitiatief van Nederland: Windpark Krammer. In 2017 zijn 44 energiecoöperaties actief in Zuid-Holland, in bijna de helft van de 60 Zuid-Hollandse gemeenten.

In 2012 komt de collectieve zon in Zuid-Holland op. Het begint met een groot grondgebonden zonnepark van Deltawind op de Zuid-Hollandse eilanden, de eerste in Nederland. Ontwikkelaar Solar Green Point neemt het voortouw met coöperatief beheerde zonnedaken, waaronder twee samen het Haagse burgerinitiatief VogelwijkEnergiek. Inmiddels zijn er 33 projecten gerealiseerd.

Zuid-Holland is koploper van Nederland in de 'coöperatieve wind' met de windturbines van Deltawind en Current op Goeree-Overflakkee. Voor andere regio's liggen de plannen klaar. Opvallend is de rol van gemeenten: die tonen zich steeds vaker ontvankelijk voor meer zeggenschap van bewoners. Het coöperatieve model krijgt hiermee meer wind in de zeilen.

In 2017 neemt de aandacht voor de warmtetransitie, de omschakeling van aardgas naar andere niet-fossiele warmtevoorzieningen, sterk toe in Nederland. 'Van gas los' en 'aardgasvrije wijken' worden gevleugelde termen. Burgercoöperaties, buurt- en wijkinitiatieven zijn er actief bij betrokken. Ze organiseren energiebesparingactiviteiten voor en met bewoners en gaan een stap verder door op zoek te gaan naar alternatieve warmtebronnen of collectieve warmtevoorzieningen. In deze 'lokale warmte-initiatieven' staan bewonersbelang en betrokkenheid van bewoners centraal. Gemeenten werken onderzussen aan een warmtevisie of warmtetransitieplan, steeds vaker in regionaal verband.

Lokaal duurzaam opwekken én lokaal leveren, ofwel de energiekringloop sluiten, was vanaf het begin de doelstelling van de energiecoöperaties. Vrijwel elke energieleverancier biedt inmiddels Nederlandse wind- en zonnestroom aan. De coöperaties voegen daar maatschappelijke en sociale dimensie aan toe: baten lokaal, van, voor en door de gemeenschap. Coöperaties zijn daarmee ook actief in de energiemarkt: ze bundelen inkoopkracht, verkopen lokaal opgewekt stroom en zijn zelf actief als energieleverancier. In Zuid-Holland wordt eind 2017 een belangrijke stap gezet: Den Haag koopt lokaal en duurzaam in.

Inleiding

Actieve burgers en de energiebeweging van onderaf

Nederland kent een actieve beweging van ondernemende burgers die zich inzetten voor de verduurzaming van de energievoorziening: de energiebeweging van onderop. In vrijwel elke gemeente is een lokaal energie-initiatief te vinden. Bewoners, lokale bedrijven en hun partners investeren gezamenlijk in zonnedaken, wind- en zonneparken, organiseren energiebesparingcampagnes en zoeken naar innovatieve lokale en duurzame warmteoplossingen op weg naar een 'Gasloze toekomst'. Vaak richten ze een energiecoöperatie op om de krachten effectief te bundelen. Inmiddels telt Nederland bijna 400 energiecoöperaties. Burgers dragen actief bij aan de energietransitie, versterking van de lokale economie en leefbaarheid.

Ook in Zuid-Holland zijn ondernemende burgers aan de slag. De provincie kan zich beroepen op een voorloperrol: twee van de allereerste burgercoöperaties van Nederland, Windcoöperatie Delft en Deltawind, zijn bijna 40 jaar geleden in Zuid-Holland ontstaan. Deltawind bestaat nog steeds en is uitgegroeid tot een van de grootste burgercoöperaties van Nederland. Ze waren de eerste in Nederland met een grondgebonden zonnepark en werken nu samen met zustercoöperatie aan windpark Krammer, het grootste burgerinitiatief van Nederland. In 2017 zijn 44 energiecoöperaties actief in Zuid-Holland in bijna de helft van de 60 Zuid-Hollandse gemeenten.

JAARLIJKS VINGER AAN DE POLS: LANDELIJK EN IN ZUID-HOLLAND

De landelijke Lokale Energie Monitor van HIER opgewekt, de jaarlijkse voortgangsrapportage van, voor en over energiecoöperaties en – collectieven, volgt de ontwikkeling van de burgerbeweging in heel Nederland. De derde Monitor verscheen op 17 november 2017.

Dit jaar verschijnt voor het eerst een speciale editie voor Zuid-Holland: de Lokale Energie Monitor 2017 Zuid-Holland. Deze provinciale monitor gaat specifiek in op ontwikkeling van lokale energiecoöperaties en- collectieven in de provincie.

- Hoe staat de Zuid-Hollandse coöperatieve energiebeweging er voor?
- Hoeveel energiecoöperaties en energie-initiatieven van, met en voor burgers zijn er? Hoeveel mensen zijn er bij betrokken?
- Hoeveel zon- en windprojecten zijn er gerealiseerd en wat zit er nog in de pijplijn? Wat is de impact van die projecten? Hoeveel nieuwe duurzame energie levert het op (in MW)?
- Op welke manier werken de burgerinitiatiefnemers aan energiebesparing en de warmtetransitie?
- Wat gebeurt er in de markt en bij overheden?

DE PROVINCIE: DE ENERGIETRANSITIE IN DE HAARVATEN VAN DE SAMENLEVING

Deze monitor is samengesteld op verzoek van de Provincie Zuid-Holland.

Energie is een belangrijk speerpunt voor de provincie. De ambitie is om in 2020 minimaal 9% van de energieconsumptie duurzaam op te wekken¹. De provincie heeft met het Rijk afgesproken om 735,5 MW wind op land op Zuid-Holland grondgebied te realiseren. In de Visie en Verordening Ruimte en Mobiliteit en de partiële herziening voor windenergie is vastgelegd op welke locaties dat in principe is toegestaan en onder welke voorwaarden. De provincie is bevoegd gezag voor windparken die groter zijn dan 5 MW. Deze kaders, en de kaders van gemeenten, zijn bepalend voor de bewegingsruimte van energiecoöperaties die met wind aan de slag willen.

De provincie Zuid-Holland onderschrijft het belang van lokale energie-initiatieven en ondersteunt de beweging, onder andere met een subsidieregeling voor lokale energie-initiatieven en een regionaal netwerk van coöperaties.

Provinciale staten vinden het belangrijk dat de inwoners van Zuid-Holland betrokken worden bij de energietransitie. Dat is in de energieagenda “Watt anders” middels de strategie “samen aan de slag” expliciet gemaakt. Om meetbaar te maken wat de ontwikkelingen in de provincie zijn en om slagvaardig en effectief beleid te kunnen maken, is een monitor op provinciale schaal behulpzaam. Ook richting de lokale initiatieven zelf kan deze monitor een belangrijke rol in de ontsluiting van kennis en netwerken spelen.

¹ Dit is vastgesteld in het Coalitieakkoord: Hoofdlijnenakkoord 2015-2019, de Energieagenda Watt Anders (2016), het Warmteplan Anders Verwarmen (februari 2017) en de Investeringsstrategie (februari 2017).

Watt Anders, Energieagenda 2016-2020-2050

Lokale initiatieven zorgen ervoor dat het eigenaarschap van de energietransitie tot in de haarvaten van de samenleving doordringt. Decentrale opwekking biedt kansen voor een evenwichtige verdeling van baten en lasten. De rol van de provincie is het verbinden van initiatieven uit de hele provincie, ervoor zorgen dat de koplopers zichtbaar zijn en hun kennis overdragen aan nieuwe initiatieven.

AANPAK

De provinciale Lokale Energie Monitor Zuid-Holland bouwt voort op de landelijke monitor 2017 (november 2017). We maken gebruik van de basisinformatie uit de landelijke monitor en verdiepen en verbreden deze met specifiekere informatie over de Zuid-Hollandse coöperaties. Informatie is verzameld:

- via een vragenlijst onder energiecoöperaties (jaarlijkse enquête, landelijk)
- met hulp van partners van coöperaties (dienstverleners, ontwikkelaars en energiebedrijven)
- openbare bronnen, online research (landelijk, verdieping provinciaal)
- door navragen bij de initiatiefnemers (landelijk, verdieping provinciaal)
- door raadplegen van de subsidieregisters (SDE, provincies)

De peildatum voor de landelijke monitor was 31 oktober 2017. De provinciale monitor gaat uit van 31 december 2017 en is op een aantal punten geactualiseerd.

Burgercollectieven

De provincie Zuid-Holland kan zich beroepen op een voorloper rol in de coöperatieve beweging. Twee van de allereerste burgercoöperaties van Nederland, Windcoöperatie Delft en Deltawind, zijn bijna 40 jaar geleden in Zuid-Holland ontstaan. Deltawind bestaat nog steeds en is uitgegroeid tot een van de grootste burgercoöperaties van Nederland. De eerste in Nederland met een grondgebonden zonnepark en samen met zustercoöperatie initiatiefnemer van het grootste burgerinitiatief van Nederland: Windpark Krammer. In 2017 zijn 44 energiecoöperaties actief in Zuid-Holland, in bijna de helft van de 60 Zuid-Hollandse gemeenten.

Definities: energiecoöperaties, burgercollectieven, energiecollectieven

De Lokale Energie Monitor richt zich op burgerparticipatie in de energietransitie en specifiek op burgercollectieven die actief zijn in energievoorziening.

Met een burgercollectief bedoelen we:

- alle initiatieven en groepen van burgers die zich in collectief verband organiseren
- met als doel om energie op te wekken, besparen, inkopen of leveren en/of andere gedeelde energiedoelen.

Deze monitor beperkt zich in eerste instantie tot burgercollectieven met een juridische rechtsvorm. Meestal is dat een coöperatie U.A. (uitgesloten aansprakelijkheid), soms een stichting of vereniging. We gebruiken de verzamelterm 'energiecoöperatie' voor al deze collectieven.

Typen energiecoöperaties:

1. windcoöperaties: coöperaties die primair gericht zijn op windproductie. Deze realiseren meerdere projecten.
2. lokale energiecoöperaties: coöperaties met een gebiedsgerichte benadering (wijk, dorp, stad of regio) en die zijn opgericht met een brede doelstelling, zoals verduurzaming van de energievoorziening en de omgeving, versterking van de economie en gemeenschap met activiteiten op het gebied van energiebesparing, opwekking, opslag en levering. Deze realiseren meerdere projecten.

3. projectcoöperaties: coöperaties die zijn opgericht voor de ontwikkeling en exploitatie van één specifiek project. Deze worden ook wel aangeduid als opwek-, productie- of doelcoöperaties. De deelnemers hebben in beginsel geen doel om nieuwe projecten te ontwikkelen.
4. coöperaties van coöperaties: samenwerkingsverbanden van coöperaties.

Daarnaast rekenen we ook de crowdfunding initiatieven mee als burgercollectief:

5. Crowdfunding initiatieven: Het gaat hierbij om niet coöperatieve vormen van financiële participatie. In dit geval investeren burgers en bedrijven ('crowd') in een project via een crowdfundingplatform maar richten ze geen coöperatie op. Er is geen sprake van eigenaarschap- en zeggenschap in het project, alleen van financiële participatie. We nemen alleen crowdfunding initiatieven mee in deze monitor als er een duidelijke herkenbare binding is tussen een specifiek project of activiteit en de crowdfunders, en als crowdfunders een min of meer samenhangend collectief vormen.

In de praktijk zijn de grenzen tussen de typen energie-initiatieven niet altijd scherp te trekken. Windcoöperaties ontwikkelen zonneparken, lokale coöperaties ontwikkelen windparks, coöperaties werken samen met een crowdfundingplatform en projectcoöperaties pakken meer dan één project op. Alle varianten komen voor.

Peildatum december 2017 (actualisering)

De peildatum van deze provinciale monitor is 31 december 2017. De landelijke monitor ging uit van oktober 2017.

2.1 DE COÖPERATIEVE BEWEGING IN ZUID-HOLLAND

DE EERSTE BURGERWINDMOLENS

De coöperatieve energiebeweging startte bijna 40 jaar geleden, toen één van de allereerste windenergiecoöperaties van Nederland werd opgericht in 1986 in Zuid-Holland: Windcoöperatie Delft. De oprichting viel vrijwel samen met de oprichting van de Friese coöperatie Noordenwind. Het vormde het begin van een trend waarin burgers krachten bundelden om samen te investeren in windturbines. Tussen 1986 en 1992 werden in totaal 25 windcoöperaties opgericht, waaronder Deltawind (1989) en De Windvogel (1991) in Zuid-Holland. De meesten zijn nog steeds actief.

Deze eerste golf van coöperaties ontstond uit de energiecrisis, anti-kernenergie- en milieubeweging van de jaren zeventig en tachtig, aangejaagd door een actieve campagne van het landelijke samenwerkingsverband Organisatie Duurzame Energie (ODE) dat al in 1979 was opgericht. Deze eerste coöperaties hebben een belangrijke rol gespeeld in het op de markt brengen van de eerste windturbines, de Lagerwey's, een Nederlandse vinding.

Windcoöperatie Delft is inmiddels opgeheven. Deltawind, De Windvogel, Noordenwind en ODE zijn nog steeds actief. Deltawind van Goeree-Overflakkee is uitgegroeid tot een van de grootste energiecoöperaties van Nederland met meer dan 2000 leden en 22,8 MW aan windvermogen. De Windvogel opereert landelijk, heeft meer dan 3000 leden, twee eigen windturbines en werkt met andere coöperaties aan windprojecten in het land. ODE is overgegaan in de landelijke belangenvereniging ODE decentraal.

In 2007 komt een tweede lichte energiecoöperaties op: de lokale energiecoöperaties. De eerste, TexelEnergie (2007), werd al snel gevolgd door coöperaties in andere regio's van het land. Dit type coöperatie heeft bredere doelen dan de windcoöperaties en een gebiedsgerichte aanpak: verduurzaming van de woonomgeving met alle denkbare energiebronnen (zon, wind, water, warmte), energie-

besparing, elektrische deelauto's en andere lokale (energie)projecten. Belangrijke aanjagers van deze ontwikkeling waren (internationaal) klimaatbeleid, de privatisering van energiebedrijven, de liberalisering van de energiemarkt, een verbeterde subsidieregeling voor duurzame energie en substantiële kostprijsverlaging van zonne-energie.

In Zuid-Holland was Vogelwijk Energie(k) de eerste van deze tweede golf actieve burgers. Vogelwijk werd in 2009 opgericht door een groep bewoners uit de gelijknamige wijk in Den Haag, die een afgeschreven windmolen van Eneco nieuw leven inblies. Hierop volgde een groep in Rotterdam (Blijstroom, 2011), initiatieven in Den Haag rond de Caballerofabriek (met Eneco en projectontwikkelaar Solar Green Point, 2012) en later ook andere gemeenten.

DE HUIDIGE SITUATIE

Eind 2017 zijn er **44** coöperaties actief in Zuid-Holland op een totaal van 392 coöperaties in heel Nederland. Ze zijn te vinden in 28 van de 60 Zuid-Hollandse gemeenten.

Het gaat om:

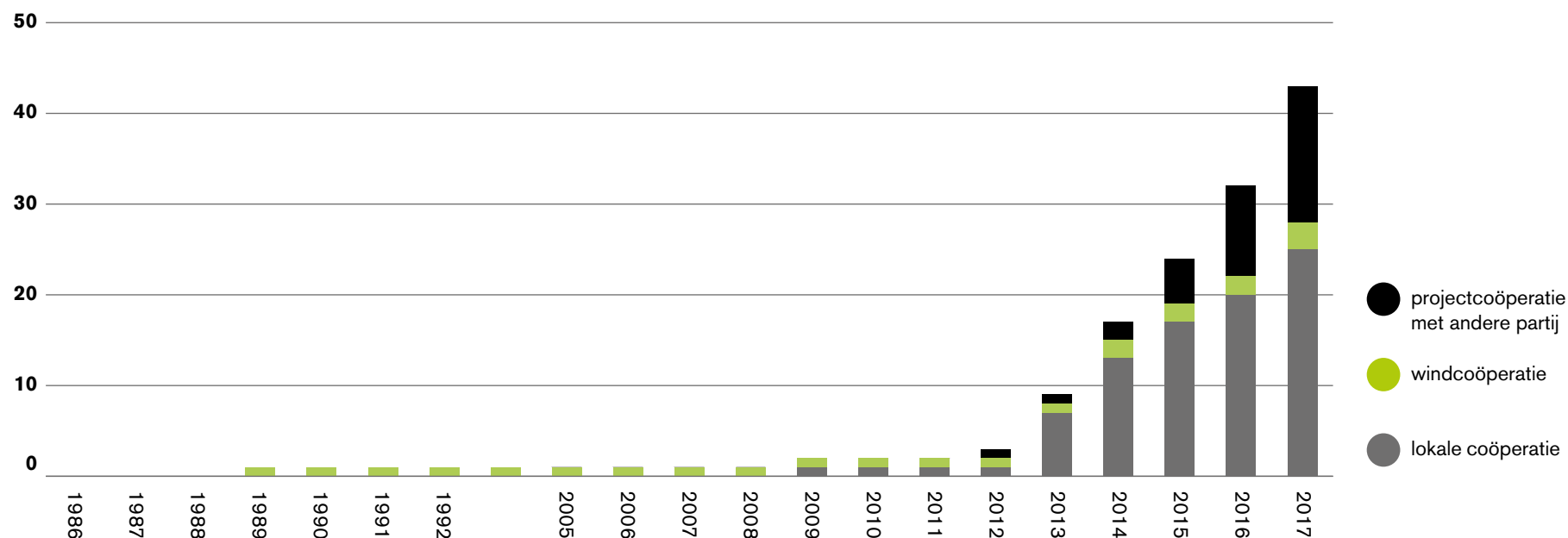
- 3 windcoöperaties
- 1 landelijke windcoöperatie met projecten in Zuid-Holland (De Windvogel)
- 25 lokale energiecoöperaties
- 11 projectcoöperaties opgericht door een wind- of lokale coöperatie (niet meegerekend in de totale optelling; zie verder)
- 15 projectcoöperaties opgericht door andere initiatiefnemers

Daarnaast zijn er:

- Meerdere crowdfunding initiatieven (niet coöperatief)
- Een onbekend aantal wijk- en buurtinitiatieven

Zie de Bijlage Energiecoöperaties voor een overzicht van Zuid-Hollandse energiecoöperaties.

Zuid-Holland: Ontwikkeling aantal energiecoöperaties

WIJKINITIATIEVEN ZONDER RECHTSVORM

In vele wijken en buurten zijn 'burgerinitiatieven zonder rechtsvorm' te vinden. Deze zien we in de monitor en de trendgrafieken niet terug. Het zijn wel 'burgercollectieven' die zich bezighouden met energiebesparing en/of collectieve inkoopacties in hun wijken en ze horen daarmee tot de energiebeweging van burgers. Dit soort initiatieven is lastiger in beeld te krijgen. Je vindt ze niet in het register van de Kamer van Koophandel, ze manifesteren zich niet altijd online en het kan om een tijdelijke samenwerking gaan. Zodra ze met een collectieve zon- of windproject aan de slag gaan, wordt er meestal een (project)coöperatie of andere rechtsvorm opgericht. In dat geval worden ze zichtbaar en nemen we ze als 'coöperatie' mee in de Lokale Energie Monitor.

Een voorbeeld is het Haagse De Groene Regentes dat als buurtinitiatief is begonnen en ook nu geen rechtsvorm heeft. Ze kenschetsen zichzelf als "een brede beweging die zich bezighoudt met allerlei duurzaamheidsinitiatieven in hun wijk: energie, mobiliteit, groen, voedsel, etc.". Voor hun eerste zonnedak is een projectcoöperatie opgericht en ze zijn bezig met een tweede dak. In dit geval beschouwen we De Groene Regentes als 'lokale coöperatie' omdat de initiatiefgroep meerdere projectcoöperaties heeft opgericht.

In de bijlage zijn de bij ons bekende wijkinitiatieven opgenomen.

PROJECTCOÖPERATIES VAN BESTAANDE COÖPERATIES

Het is altijd een beetje opletten met het klakkeloos optellen van aantallen coöperaties. Dat geldt in het bijzonder voor de projectcoöperaties. Sommige zijn namelijk opgericht door een bestaande coöperatie voor het beheer van één specifiek project, een zonnedak of windturbine. Er is geen sprake van een nieuwe initiatiefgroep, wel van een nieuw project. Sommige coöperaties richten per project een nieuwe projectcoöperatie op. Als je zicht wilt krijgen op de ontwikkeling van 'nieuwe' initiatiefgroepen, moet je de projectcoöperaties van bestaande initiatieven niet apart meerekenen omdat er dan dubbeltellingen ontstaan. We tellen deze niet mee in de trendgrafieken en de totale optelling van aantallen coöperaties (totaal: 11).

PROJECTCOÖPERATIES VAN ANDERE INITIATIEFNEMERS

Als een projectcoöperatie wordt opgericht door een andere nieuwe initiatiefnemer, dan beschouwen we dit als 'nieuw energie-initiatief'. Dat kan een wijkinitiatief zijn of een projectontwikkelaar die een groep mensen uitnodigt om mee te investeren en een projectcoöperatie in het leven roept. Deze projectcoöperaties zien we terug in de trendgrafiek (totaal Zuid-Holland:15).

Initiatiefnemers met projectcoöperaties zijn:

- Bewonersgroepen die samenwerken met Zon op Nederland (ZoN). Dit is een landelijk netwerk van coöperaties met projectbegeleiders die nieuwe initiatieven ondersteunen bij de projectontwikkeling. Voor de projecten worden meestal nieuwe projectcoöperaties opgericht, onder de naam Zon op-[gemeentenaam]. ZoN werkt ook samen met bestaande coöperaties. In Zuid-Holland zijn 11 Zon-op-coöperaties te vinden, waarvan zes verbonden zijn met een lokale coöperatie.
- Solar Green Point is een projectontwikkelaar die zich heeft gespecialiseerd in coöperatieve en collectieve zonprojecten. Solar Green Point was de eerste die in 2012 een projectcoöperatie oprichtte voor het beheer van het zonnedak op de Caballero

fabriek in Den Haag. Een pionier op dit terrein die in 2014 met het Haagse wijk-initiatief Vogelwijk nog twee andere projecten realiseerde. Er zijn 5 projectcoöperaties ontstaan op initiatief van Solar Green Point (waarvan één voor de twee projecten met Vogelwijk).

- Eneco Zonnehub is een initiatief van energiebedrijf Eneco dat sinds 2016 collectieve zonprojecten voor bewoners ontwikkelt. Het eerste project is in 2017 gestart in Noord-Brabant (Etten Leur). Begin 2018 is een tweede project in het Zuid-Hollandse Schelluinen van start gegaan.
- Energie van Hollandse Bodem (EVHB) is een projectontwikkelaar van collectieve zonprojecten. EVHB heeft meerdere projecten in ontwikkeling en één operationeel project in Tiel. Er is een projectcoöperatie opgericht voor een zonnepark 't Oor in Den Haag dat in 2018 van start gaat.
- De Windcentrale is een bekende ontwikkelaar voor windprojecten. De Windcentrale heeft tussen 2011-2016 tien windturbines aangekocht en ondergebracht in tien projectcoöperaties. De Winddelers – de financiers van één windturbine – vormen samen een coöperatie. Er staan geen windturbines op Zuid-Hollands grondgebied. Deelname staat open voor iedereen in Nederland. Ze heeft ca 15 duizend leden, waarvan 2.500 uit Zuid-Holland.

CROWDFUNDING COLLECTIEVEN (NIET COÖPERATIEF)

In deze monitor nemen we projecten mee die via een crowdfundingplatform zijn gefinancierd, maar waar geen coöperatie voor is opgericht. In dit geval ligt het eigendom en beheer bij een andere partij en hebben de crowdfunders geen zeggenschap over het project. Deze initiatieven zien we terug als projecten in het hoofdstuk over collectieve zonprojecten (en de bijlage). Bekende crowdfundingplatforms die zich specialiseren in energieprojecten zijn: Greencrowd, ZonnepanelenDelen, Duurzaam Investeren en de ontwikkelaars/platforms als Solar Green Point. In totaal zijn er zes crowdfunding initiatieven (niet-coöperatief) gerealiseerd in Zuid-Holland.

COÖPERATIES VAN GEMEENTEN EN BEDRIJVEN

Niet te verwarren met de burgercoöperaties zijn de gemeenten en bedrijven die in coöperatief verband samenwerken. In Zuid-Holland gaat het om:

- Energie coöperatie Dordrecht (ECD): Het betreft een samenwerking van de gemeente Dordrecht en energiebedrijf HVC.
- Energieleverancier Qurrent: Het energiebedrijf brengt haar productieprojecten onder bij de Coöperatie Qurrent U.A. Alle 140.000 klanten zijn automatisch lid van de coöperatie. De coöperatie is onder andere de aandeelhouder van windpark Hellegatsplein op Goeree-Overflakkee. Zie verder bij hoofdstuk Lokale Energie Markt.
- Het bedrijf VrijopNaam: energiebedrijf met een vergelijkbaar concept als Qurrent (met in Zuid-Holland een zonedak in Bleiswijk).

Deze coöperaties tellen we niet mee als (burger)energiecoöperatie.

Totaaloverzicht energiecoöperaties Zuid-Holland

Type	2015	2016	2017	Toename ten opzichte van LEM 2016
1 Windcoöperaties (inclusief De Windvogel)	3	3	4	+1
2 Lokale energiecoöperaties	17	20	25	+5
3 Projectcoöperaties van nieuwe initiatiefnemers	5	10	15	+5
Totaal nieuwe coöperaties	25	33	44	+11
<i>(Projectcoöperaties van lokale coöperaties (niet meegerekend in totaal))*</i>	5	7	11	+4

Voor landelijk overzicht zie de landelijke Lokale Energie Monitor 2017.

* Projectcoöperaties die ontstaan zijn op initiatief van een bestaande (lokale of wind)-coöperatie tellen niet mee als nieuwe coöperatie.

LANDELIJKE, REGIONALE NETWERKEN EN KOEPELVERENIGINGEN

In Zuid-Holland werken coöperaties nog relatief weinig met elkaar samen. In andere regio's gebeurt dat meer, bijvoorbeeld in de vorm van een regionale koepelcoöperatie. In Zuid-Holland is een proces in gang gezet om een regionaal netwerk te versterken ('lerend netwerk').

Zuid-Hollandse coöperaties zijn aangesloten bij landelijke samenwerkingsverbanden als:

- Zon op Nederland (11 projectcoöperaties).
- De Windvogel aan windprojecten (4 coöperaties)
- coöperatie HOOM met energiebesparing (2 coöperaties)
- coöperatieve energieleverancier om| (DE Unie) (2 coöperaties)
- netwerk van coöperaties die samenwerken met energieleverancier Greenchoice (2 lokale coöperaties, plus de meeste Zon-op projectcoöperaties)
- landelijke belangenvereniging ODE decentraal (8 coöperaties)
- landelijke kennisplatform HIER opgewekt

Elders in het land werken lokale energiecoöperaties intensiever samen. In Friesland vormen meer dan veertig coöperaties bijvoorbeeld de koepelcoöperatie Us Kooperaasje en dit is ook het geval in Groningen, Drenthe en Gelderland. In Noord-Holland en Overijssel bestaan sterke netwerken van coöperaties die op thema's samenwerken, in Overijssel ondersteund door de provincie met een subsidieregeling, fondsen of andere vormen van financiële ondersteuning. In Limburg is dit in ontwikkeling.

2.3 LEDEN, BEREIK

LEDEN VAN DE COÖPERATIES

De 'coöperaties' zijn vrijwel allemaal coöperatieve verenigingen en hebben dus leden. Landelijk wordt het aantal leden geschat op 63.000.

In Zuid-Holland hebben de coöperaties samen ongeveer 7.000 leden/deelnemers. Als we de leden van De Windvogel meerekenen komen we op circa 10.000 leden.

Van de Zuid-Hollandse coöperaties is het volgende bekend:

- Windcoöperatie Deltawind heeft verreweg de meeste leden (2.300).
- De lokale coöperaties in Zuid-Holland hebben samen ongeveer 1.200 leden (tussen 30-120 leden, gemiddeld 65 leden per coöperatie).
- De leden van projectcoöperatie die door een lokale coöperatie zijn geïnitieerd, kunnen lid zijn van beide coöperaties. We rekenen die niet mee. De projectcoöperaties van andere initiatiefnemers hebben ongeveer 500 leden (zie: hoofdstuk Collectieve zon)
- De Windvogel heeft meer dan 3.000 leden, verspreid over Nederland. Hoeveel daarvan in Zuid-Holland wonen is niet bij ons bekend.
- De Windcentrale heeft geen windturbines in Zuid-Holland, maar wel participerende leden uit de provincie. Van de het totale aantal leden (15.600) wonen er 2.500 in Zuid-Holland.
- De niet coöperatieve crowdfunding initiatieven hebben geen leden, alleen participerende deelnemers (totaal circa 500 bij de zonprojecten).

HET BEREIK IS GROTER DAN HET AANTAL LEDEN

Alle coöperaties willen zo veel mogelijk mensen betrekken bij hun projecten. Dat is inherent aan de aard en doelen van de sector, namelijk: gericht op het collectieve verband en collectief belang. Het collectief, de gemeenschap, het dorp, de wijk en de stad staat centraal. Overal in het land en gedurende het hele jaar worden informatiebijeenkomsten, energiemarkten, energiecafés, kennissessies georganiseerd. De uitnodiging om mee te doen met een besparingsactie, een zonnedak, zonnepark of windmolen wordt via alle mogelijke communicatiekanalen verspreid. Bij de grotere wind en zonneprojecten is de inzet van coöperaties gericht op zo breed en zorgvuldig mogelijk betrekken van de bevolking in het planproces.

De coöperaties dragen daarmee bij aan de bewustwording van de bredere bevolking over de nut en noodzaak van de energietransitie. Het bereik van al deze acties is lastig te meten, zeker op landelijk niveau.

Voorbeelden

Een middelgrote coöperatie heeft 300 leden, 200 investeerders in een zonnedak, 700 deelnemers in een schoolproject, 170 deelnemers in een huurproject en een bereik van 3000 met de eigen nieuwsbrief. Daarnaast wordt er regelmatig over hen geschreven in de lokale media.

Een Haags initiatief (geen rechtsvorm) heeft een projectcoöperatie voor een zonnedak opgericht met 72 participerende leden. Het initiatief heeft 800 Facebookvrienden en 370 twittervolggers.

2.4 ACTIVITEITEN

De coöperaties houden zich bezig met energieopwekking, besparing, collectieve inkoop van energie en zijn betrokken bij de regionale warmtetransitie. De wijze waarop ze daar invulling aan geven verschilt per coöperatie. Een startende coöperatie zal zich in eerste instantie richten op collectieve inkoop van zonnepanelen en besparingsactiviteiten en later grotere projecten oppakken dan een coöperatie die al een aantal jaren bezig is.

- 50% van de lokale coöperaties en windcoöperaties houdt zich bezig met energiebesparing (landelijk 70%).
- 50% van de lokale coöperaties, 50% van de projectcoöperaties en één windcoöperatie heeft één of meer zonprojecten gerealiseerd.
- 75% van de lokale coöperaties, één windcoöperatie en alle projectcoöperaties zijn bezig met één of meer zonprojecten (gerealiseerd, gepland of in voorbereiding; landelijk 60%).
- 25% van de lokale coöperaties is bezig met een windproject (gepland, in voorbereiding).
- 28% van de lokale en windcoöperaties organiseert collectieve inkoop van energie.

De volgende hoofdstukken gaan dieper in op vermelde activiteiten.

De coöperatie als bedrijf van ondernemende burgers

Een coöperatie is – volgens de definitie – een ondernemingsvorm die bestuurd en gefinancierd wordt door leden. De energiecoöperaties hebben geen winstoogmerk (als doel) maar maken wel winst die ten dienste staat van de gedeelde doelstelling (als middel). De leden besluiten over de koers, de bedrijfsvoering en de winstbestemming.

Het overgrote deel van de lokale coöperaties bestaat uit kleinschalige vrijwilligersorganisaties met een beperkt budget en jaaromzet. Dat begint te veranderen nu er meer coöperaties zijn die eigen productie-installaties in beheer hebben en daar inkomsten uit halen. Ze ontwikkelen zich daarmee steeds meer als onderneming. De meer ervaren, oudere lokale coöperaties (ouder dan 3-4 jaar) hebben een jaaromzet tussen de 50.000 en 200.000 euro (LEM2015, 2016). De grotere windcoöperaties zitten daar boven, met een jaaromzet tot 2,5 miljoen (afhankelijk van het aantal windmolens). Volgens de indeling van de Europese Unie zijn ze hiermee te classificeren als zogenaamde *micro*-ondernemingen (minder dan 10 werknemers, omzet kleiner dan 2 miljoen). De grotere coöperaties hebben een beperkt aantal mensen op de loonlijst staan. Er wordt op projectbasis tegen betaling gewerkt maar het is niet bekend hoeveel. De inkomsten bestaan uit de opbrengsten van de collectieve inkoopacties, energielevering, productie en adviesopdrachten.

2.5 FINANCIERING

ONDERSTEUNING COÖPERATIES (SUBSIDIE GEMEENTE, OVERHEID)

In veel gevallen ontvangen coöperaties een startsubsidie of andere vorm van financiële ondersteuning van hun gemeente. Daarnaast zijn er andere fondsen en middelen waar coöperaties met succes gebruik van hebben gemaakt. Een overzicht van de financiële ondersteuning door gemeenten ontbreekt.

In 2017 heeft de provincie Zuid-Holland een subsidieregeling in het leven geroepen: de subsidieregeling Lokale Initiatieven Energietransitie.

- In 2017 hebben 17 initiatieven subsidie aangevraagd en verkregen.
- Van de 17 initiatiefnemers zijn er negen toegekend aan een bestaande coöperatie, vijf aan een wijkwarmte-initiatief en de rest aan een nieuw zonne-initiatief, bedrijvenplatform en scoutingvereniging.
- Er is in totaal 552.344 euro toegekend, met bedragen tussen de 3.000 euro tot 75.000 euro.

2.6 BLIK OP ZUID-HOLLAND: LANDELIJK EN REGIONAAL

ZUID-HOLLAND IN LANDELIJK PERSPECTIEF

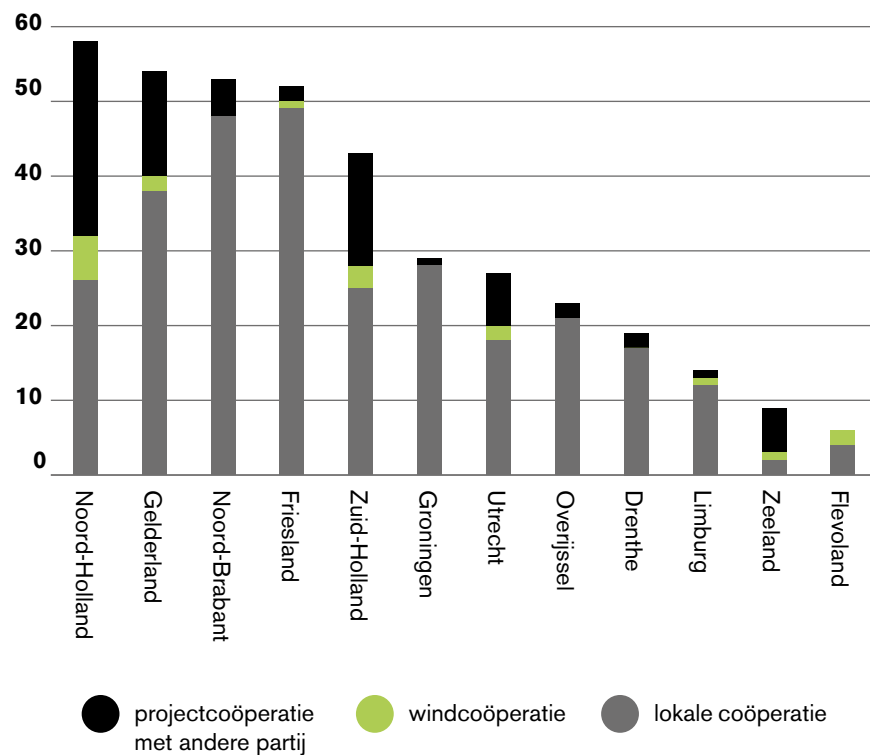
Hoe staat de Zuid-Hollandse coöperatieve beweging er voor in vergelijking met andere regio's in het land? De landelijke Lokale Energie Monitor 2017 geeft inzicht in de ontwikkeling van de coöperatieve beweging in Nederland. Vergelijken we met dit landelijke beeld dan valt het volgende op:

- Wat betreft aantallen coöperaties behoort Zuid-Holland tot de middenmoters (zie grafiek).
- Zuid-Holland telt relatief veel projectcoöperaties (initiatieven met één project).
- Als we vergelijken op basis van inwonersaantallen dan valt op dat Zuid-Holland relatief weinig coöperaties heeft.

Het aantal coöperaties per provincie zegt op zichzelf niet zoveel. Inwonersaantallen verschillen immers sterk per provincie. Zo heeft Zuid-Holland bijna 3,6 miljoen inwoners, terwijl Zeeland er maar 381 duizend heeft. Als we het aantal coöperaties afzetten tegen het aantal inwoners in een provincie dan wordt zichtbaar dat relatief de meeste energicoöperaties te vinden zijn in de noordelijke provincies (Friesland, Groningen en Drenthe) en dat Zuid-Holland in verhouding het minste aantal coöperaties telt.

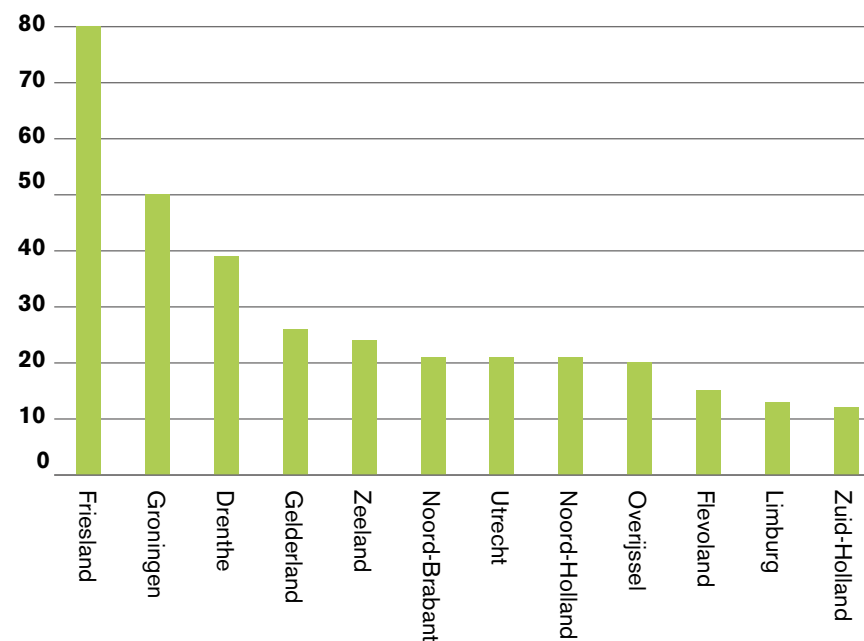
Dat kan te maken hebben met verschillen in de aard van de regio, zoals: verstedelijkt of ruraal gebied, sociale structuur, cultuur, inkomensverschillen, bekendheid met de coöperatieve traditie (agrarisch), e.d.

Totaal aantal energiecoöperaties per provincie inclusief projectcoöperaties andere initiatiefnemers

In de grafiek zijn de projectcoöperaties opgericht door een bestaande coöperatie niet meegerekend (i.v.m. dubbel telling).

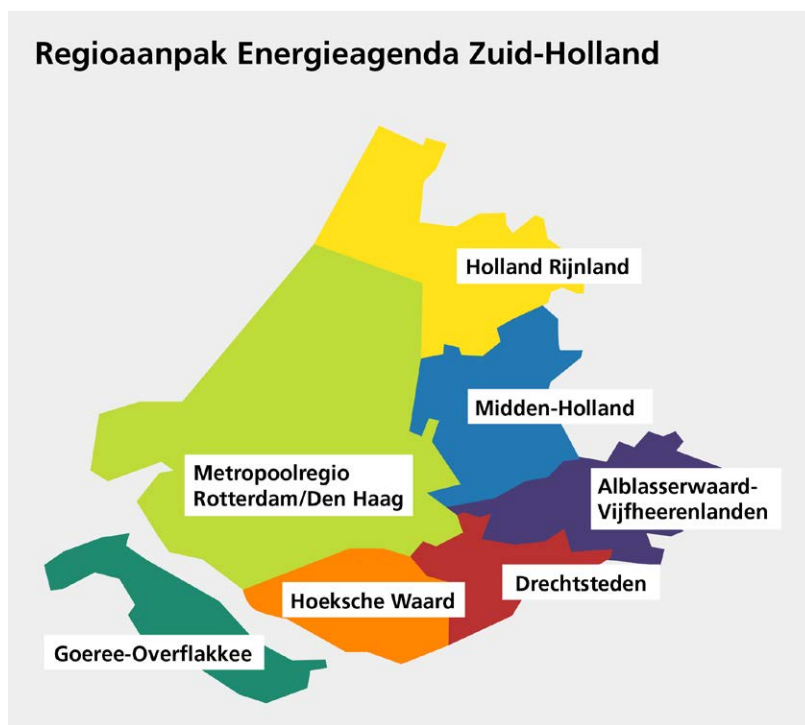
Aantal energiecoöperaties per miljoen inwoners per provincie

ENERGIECOÖPERATIES IN DE REGIO'S

Ook binnen de provincie Zuid-Holland zijn verschillen te zien. In alle regio's zijn energiecoöperaties te vinden. De meeste bevinden zich in de grote steden: de stadsregio's Rotterdam en Den Haag, waar de meeste mensen wonen.

We sluiten aan bij de gangbare verdeling in zeven regio's van het provinciale energieprogramma.
Zie de bijlage Energiecoöperaties.

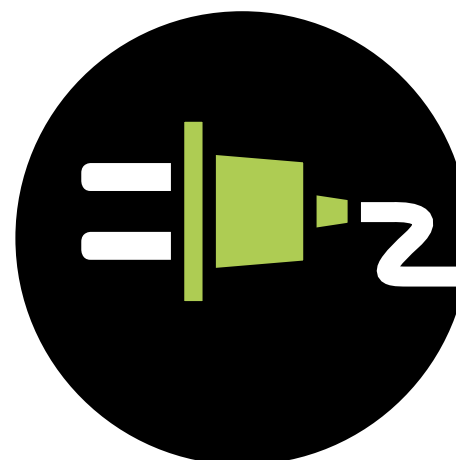

17 / 01-09-2016

Bron: Provincie Zuid-Holland

Tabel: aantal coöperaties

	Aantal coöperaties
MRDH/Rijnmond	11
MRDH/Haaglanden	11
Midden-Holland	8
Holland Rijnland	6
Alblasserwaard-Vijfheerenland	3
Drechtsteden	2
Hoeksche Waard	1
Goeree-Overflakkee	1
Landelijk (Windvogel)	1
Totaal	44

3

Productie:

Collectieve zon

In 2012 komt de collectieve zon in Zuid-Holland op. Het begint met een groot grondgebonden zonnepark van Deltawind op de Zuid-Hollandse eilanden, de eerste in Nederland. Ontwikkelaar Solar Green Point neemt het voortouw met coöperatief beheerde zonnedaken, waaronder twee samen het Haagse burgerinitiatief VogelwijkEnergiek. Inmiddels zijn er 33 projecten gerealiseerd.

Definitie: collectieve zon

Met collectieve zon bedoelen we:

- Zonnedaken, zonneparken, drijvende zonnenvelden, e.d
- die burgers in collectief verband ontwikkelen, beheren, in eigendom hebben, en/of waarin burgers financieel in participeren (één of meer van deze rollen),
- waarbij de zonnepanelen zijn geplaatst op het dak of grond van een derde partij, anders dan het collectief ('zon op andermans dak of grond').

Dit omvat alle projecten die coöperatief (met eigendom), via crowdfunding (zonder eigendom) gefinancierd zijn door burgers.

De peildatum voor de provinciale monitor is 31 december 2017. De landelijke monitor gaat uit van 31 oktober 2017.

3.1 COLLECTIEVE ZON IN ZUID-HOLLAND

DE OPKOMST VAN ZON

De ontwikkeling van zonne-energie in Nederland begint vanaf 2008 vaart te krijgen. Particulieren nemen het voortouw met zonnepanelen op eigen dak en met collectieve inkoopacties. Iets daarna komen ook de eerste collectieve zonprojecten van de grond, projecten waarbij particulieren gezamenlijk investeren in zonnepanelen op een groot dak in de buurt, ofwel 'zon op andermans dak'. Het begint met de Boer Zoekt Buur projecten waar mensen samen investeren in een zonne-installatie van een agrarisch bedrijf in ruil voor waardebonnen (meer dan 30 projecten in het land). Dit vindt navolging in projecten op scholen, waarbij een groep ouders investeren in en zonnepanelen op het schooldak. Vanaf 2012 krijgt deze collectieve zonontwikkeling de wind in de zeilen, verder versterkt als een nieuwe regeling voor coöperaties van kracht wordt in 2014: de Regeling Verlaagd Tarief voor Collectieve Opwek of 'Postcoderoosregeling'.

ZON IN ZUID-HOLLAND

Eind 2017 zijn er 33 collectieve zonprojecten gerealiseerd in Zuid-Holland (2,9 MWp), waarvan 0,8 MWp nieuw gerealiseerd in 2017.

Hiervan zijn er 26 coöperatief, dat wil zeggen dat de deelnemers samen een coöperatie vormen en zowel financier als eigenaar zijn van de zonne-installatie. Bij zeven projecten gaat het om een niet-coöperatief crowdfundingproject via ZonnepanelenDelen, Greencrowd, en Geld Groen Wassen. In dat geval zijn de deelnemers geen eigenaar.

Zie: bijlage Collectieve Zon Projecten Zuid-Holland (2008-2017).

Zoncollectieven in Zuid-Holland

	Aantal collectieve zonprojecten (2008-2017)	Vermogen (MWp)	Deelnemers/participanten
Coöperatief lokale coöperatie	17	1,69	562
Coöperatief andere initiatiefnemer	9	0,73	463
Crowdfunding	7	0,44	509
Zon collectief totaal Zuid-Holland	33	2,86	1.534
Zon totaal Zuid-Holland (alle sectoren)	onbekend	onbekend	
Zon collectief Nederland (LEM2017)	269	36,6	13.000

VEEL ZONNEDAKEN, TWEE PARKEN

De meeste zonne-energie wordt op daken opgewekt, met uitzondering van twee zonnevelden. De helft van de daken worden beschikbaar gesteld door een gemeente op een school, sporthal, gemeentehuis of dorps huis, de rest door bedrijven, woningcorporaties, VvE's, een bedrijfsverzamelgebouw, of een stuk grond langs de snelweg (eigendom Rijkswaterstaat). In de nabije toekomst komen ook de waterschappen in beeld die grond beschikbaar stellen voor een zonnepark of windturbine.

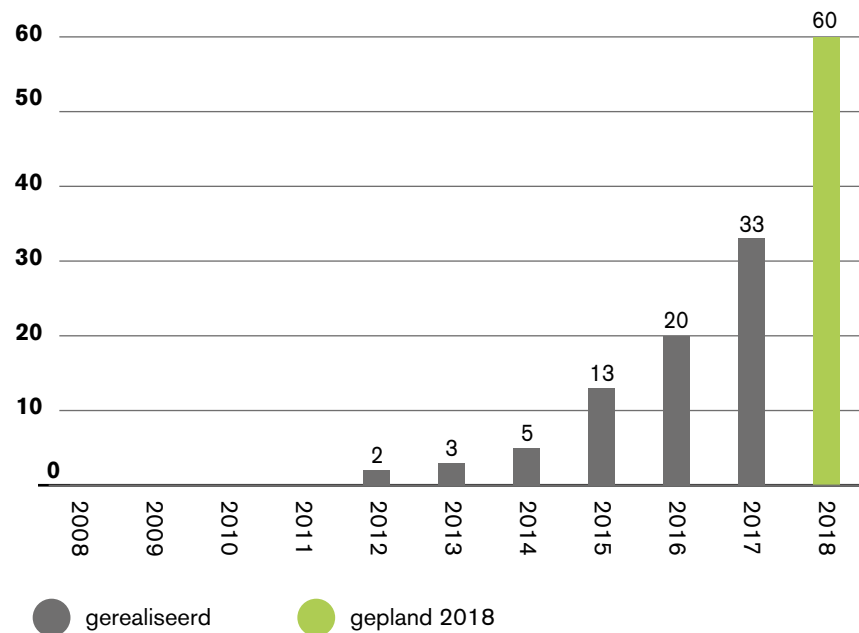
MIDDENMOTER IN VERGELIJKING MET DE REST VAN NEDERLAND

Landelijk zijn er 269 collectieve zonprojecten gerealiseerd (36,6 MWp). De Zuid-Hollanders dragen daar met ca 8% aan bij (2,9 MWp). Bij het verschijnen van deze monitor is (nog) niet bekend hoeveel zonnepanelen er in totaal in 2017 geïnstalleerd zijn, in Nederland en per provincie. We kunnen dus niets zeggen over de verhouding van het collectieve vermogen ten opzichte van het totaal gerealiseerde zonvermogen in Zuid-Holland.

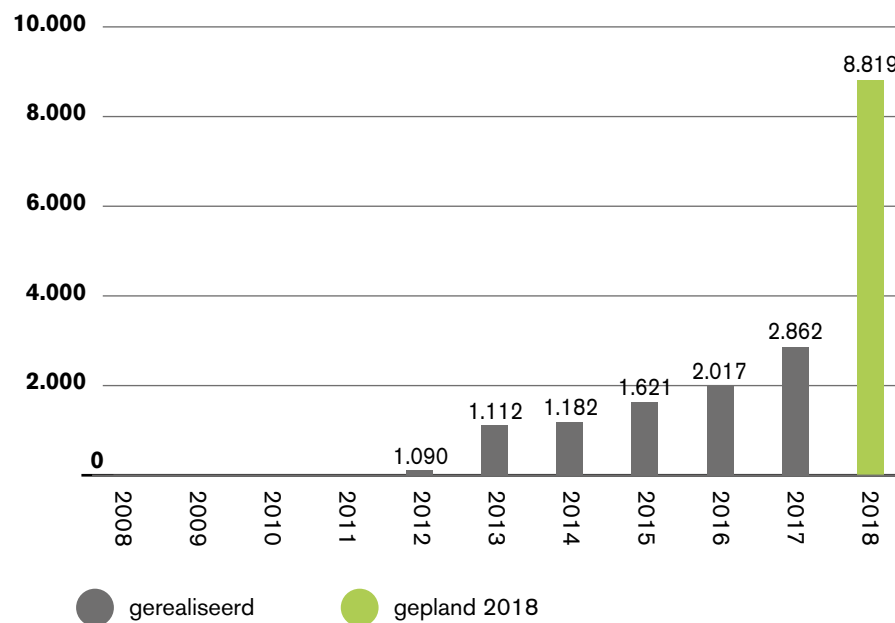
VERGELIJKING TUSSEN REGIO'S

Als we de collectieve zonneprojecten vergelijken met andere regio's dan valt op dat Zuid-Holland niet voorop loopt. Het meeste collectieve zonvermogen is in de provincie Friesland te vinden (twee grote zonneparken).

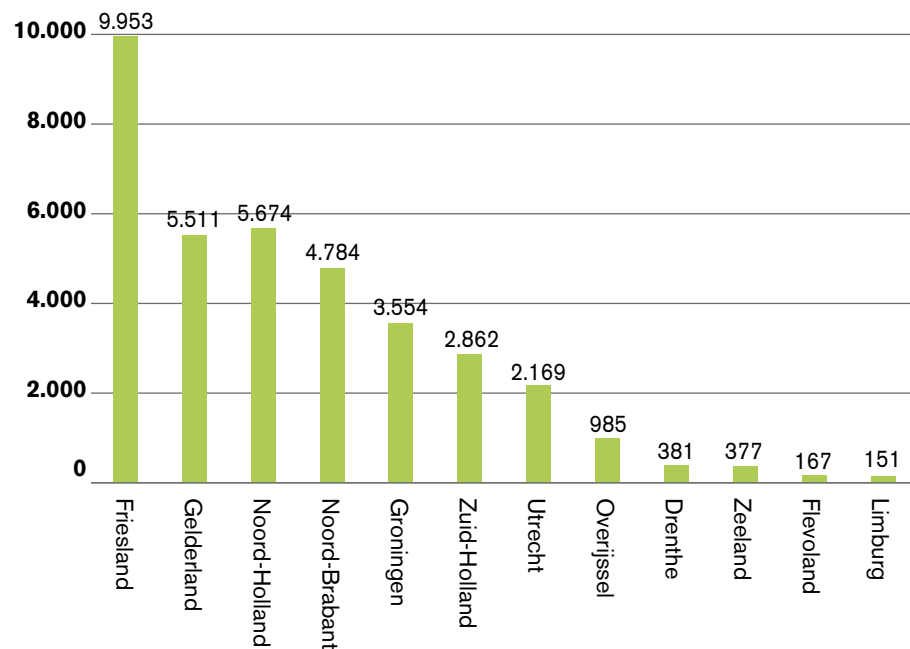
Collectieve Zon Zuid-Holland: aantal projecten

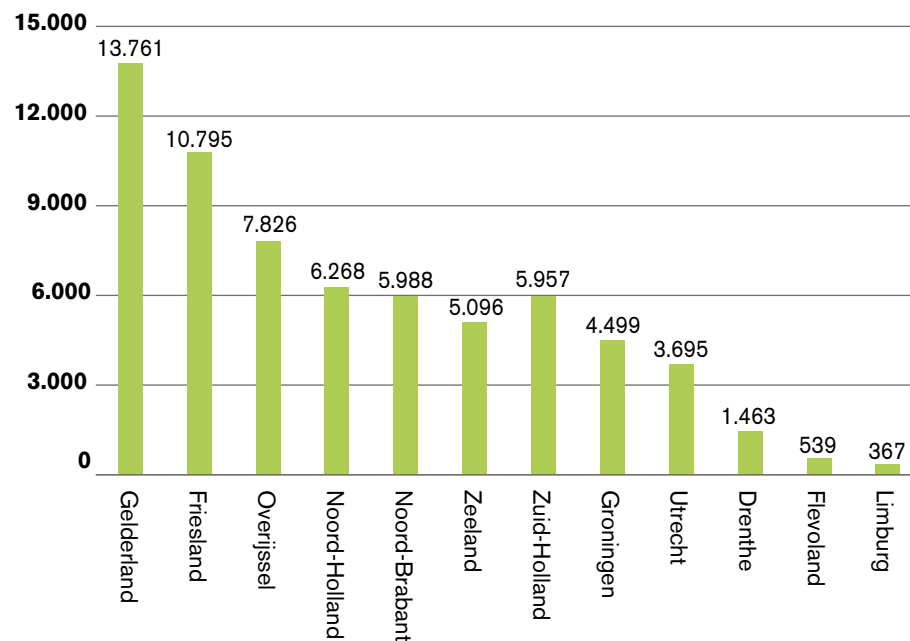
Collectieve Zon Zuid-Holland: vermogen in KWP

Zon: provincies totaal gerealiseerd
collectief vermogen in KWP (eind 2017)

Zon: provincies totaal NIEUW gepland 2018/2019
collectief vermogen in KWP

Verdeling collectief zon vermogen over provincies

	Nieuw bijgeplaatst in 2017 (toename tov 2016)		Totaal gerealiseerd 2017*		Gepland 2018/2019	
	MWp	Aantal projecten	MWp	Aantal projecten	MWp	Aantal projecten
1 Friesland	+0,3	6	10,0	14	10,8	29
2 Groningen	+2,5	5	3,6	12	4,5	15
3 Drenthe	+0,1	3	0,4	6	1,5	6
4 Flevoland	-	1	0,2	4	0,5	3
5 Overijssel	+0,9	3	1,0	5	7,8	11
6 Gelderland		15	5,5	66	13,8	48
7 Utrecht	+1,3	11	2,2	22	3,7	21
8 Noord-Holland	+2,5	18	5,7	65	6,3	46
9 Zuid-Holland	+0,8	13	2,9	33	6,0	27
10 Noord-Brabant	+2,1	19	4,8	31	6,0	12
11 Limburg	-	-	0,2	3	0,4	3
12 Zeeland	+0,4	5	0,4	6	5,1	9
Diverse locaties		1		2		
	12,7	100	36,6	269	66,4	230

*sinds 2008.

PROJECTEN 2012-2014

Zuid-Holland is een *early adopter* wat betreft collectieve zonprojecten.

- Deltawind is de eerste met een collectief, coöperatief zonneproject in Zuid-Holland (2012). Het zonnepark bij Ouddorp aan Zee gemeente Goeree-Overflakkee is tevens het allereerste grondgebonden zonnenveld van Nederland (2.900 zonnepanelen, 840 kWp). Een dubbele primeur dus. Het zonnepark levert stroom aan een recreatiepark.
- In 2012 startten Solar Green Point en Eneco met een groot zonnedak op bedrijfsverzamelgebouw de Caballerofabriek in Den Haag (1.000 panelen). Dit project is gefinancierd door bedrijven in het pand en liep vooruit op de mogelijkheid om te 'saldereen op afstand' (later de postcoderoosregeling).
- In 2013 volgde een Delfts initiatief met een crowdfundingactie op een school samen met de biologische keten Ekoplaza (Widar op de Zon). In dit geval financierden klanten van Ekoplaza de zonnepanelen op een school in ruil voor waardebonnen. Het bouwde voort op Boer Zoekt Buur concept.
- In 2014 gaan de eerste twee echte postcoderoosprojecten van start. Het Haagse VogelwijkEnergiek en partner Solar Green Point zijn de eerste in Zuid-Holland en een van de eersten in Nederland. Ze richten projectcoöperatie de Zonnevogel op en realiseren twee zonnedaken. Het initiatief bouwt voort op een eerder project van VogelwijkEnergiek, dat in 2012 een oude windmolen van Eneco heeft overgenomen (De Duinvogel).

PROJECTEN 2015-2017

Vanaf 2015 neemt het aantal collectieve projecten toe (totaal eind 2017: 33). Goed voorbeeld doet volgen. In 2017 zijn 13 nieuwe zonneprojecten van start gegaan.

- Koploper wat betreft aantallen projecten is de initiatiefgroep Drechtse Stroom die eind 2017 vier collectieve zonneprojecten in gebruik heeft. Ze zijn ontwikkeld met ondersteuning van de landelijke dienstverlener Zon op Nederland.

- Zon op Nederland is daarnaast betrokken bij de projecten in Voorschoten, Bodegraven (2), Reeuwijk en Den Haag. Deze Zon op-projectcoöperaties zijn lid van de coöperatie Zon op Nederland.
- In Den Haag, Zoetermeer, Rotterdam, Schiedam en Ridderkerk realiseren initiatiefgroepen postcoderoosprojecten op eigen kracht (Groen Regentes, Groenhofzicht, DeZo, Blijstroom).
- Via het crowdfunding platform Zonnepanelen Delen worden vier projecten gerealiseerd, met Greencrowd twee projecten (allen niet coöperatief).
- In 2016 realiseerde Solar Green Point de eerste fase van een postcoderoos-project langs de snelweg A20. Dit wordt in 2018 uitgebreid met 2000 zonnepanelen.

Groen Hofzicht op het dak van Aegon

In het voorjaar van 2016 stelde Aegon, aanbieder van levensverzekeringen, pensioenen en vermogensbeheerproducten, zijn dak van het hoofdkantoor in Den Haag beschikbaar voor een zonnepanelenpark. Te realiseren door en voor buurtbewoners, op basis van de postcoderoosregeling. Een initiatiefgroep uit vier omringende wijken ging ermee aan de slag en richtte vervolgens Coöperatie Groen Hofzicht op. Binnen zes weken was het maximum te leggen panelen, 539 stuks, verkocht aan uiteindelijk 59 coöperatieleden. In de loop van januari 2017 werd gestart met de bouw van het zonnepanelenpark. Op 24 mei van dat jaar nam Groen Hofzicht het complete park in gebruik.

Voor de directeur Aegon Nederland is het zonnepanelenpark een treffend illustratie van het belang dat zijn bedrijf hecht aan een goede verstandhouding met haar buurtgenoten. Hij wijst erop dat de Aegon ooit is begonnen als coöperatie in verzekeringen en haar roots heeft liggen in Den Haag.

AEGON

“Er kwam een idee uit de buurt om zonnepanelen op het vrijwel lege dak te leggen. Nu liggen er 539 zonnepanelen van de coöperatie waarvan de opbrengst voor de deelnemers is. Daarmee verbindt Aegon zich met de buurt”. “Ik geloof erin dat je een land met elkaar moet bouwen. Dus wil ik die verankering van Aegon in het Haagse steviger maken, met de samenleving zoals die hier is” (Omroep West, 2 december 2017).

COÖPERATIES EN WONINGCORPORATIES

In Nederland zien we steeds vaker projecten tot stand komen uit een samenwerking van een lokale energiecoöperatie en een woningbouwcorporatie. Dit is ook het geval in Zuid-Holland.

- In Leiden zijn in 2015 zonnepanelen geplaatst op bedrijfsverzamelgebouw Nieuwe Energie in Leiden, eigendom van woningbouwcorporatie Portaal. Het project is een samenwerking tussen het burgerinitiatief EnergiekLeiden, een huurder van een werkplek (zelfstandig ondernemer) en de woningbouwcorporatie Portaal. De installatie is gefinancierd, ontwikkeld en in eigendom van een derde partij en dus geen coöperatief project.
- In Zwijndrecht is een zonnedak op een pand van de woningbouwcorporatie ontwikkeld, waarbij gebruik is gemaakt van de postcoderoosregeling (Drechtse Stroom/Zon op Zwijndrecht). De zonnepanelen dragen bij aan de duurzaamheidsdoelen van een school die ook in het pand gevestigd is.
- In Delft is een zonnedak op een complex van studentenhuisvesting DUWO en woningcorporatie WoonGoed2-Duizend gefinancierd met crowdfunding (Greencrowd).

Niet alle projecten zijn van de grond gekomen.

- In Den Haag lagen plannen klaar voor een zonnedak op een pand van de woningcorporatie. Dit is uiteindelijk afgeblazen omdat de corporatie de mogelijkheid wilde openhouden om zelf te investeren om de energieprestatie van hun vastgoed te verbeteren. Op dit moment dragen de zonnepanelen van een energiecoöperatie nog niet bij aan energielabelverbetering van de pandeigenaar.

COÖPERATIES EN VERENIGING VAN EIGENAREN (VVE'S)

De Vereniging van Eigenaren (VvE's) vormen een bijzondere categorie burgercollectieven. Landelijk overzicht van de activiteiten van VvE's op zon gebied ontbreekt vooralsnog. We nemen ze in deze monitor alleen mee als ze samenwerken met een coöperatie of zelf een coöperatie oprichten, bijvoorbeeld voor een 'postcode-roos-project'. Ook VvE's kunnen namelijk van deze regeling gebruik maken. Dit komt nog relatief weinig voor maar lijkt langzamerhand op te starten. Landelijk hebben we geen zicht kunnen krijgen op het aantal VvE's dat gebruik van de regeling maakt. Bij de belastingdienst zijn acht projecten bekend (september 2017, verdere informatie ontbreekt).

Het is niet verrassend dat de eerste VVE-postcoderoosprojecten ontstaan in Rotterdam waar meer dan de helft van de woningvoorraad bestaat uit VvE's. Bij ons zijn de volgende twee voorbeelden bekend:

- in 2017 heeft een VvE van 18 huishoudens in de wijk Crooswijk 90 zonnepanelen geplaatst. Omdat niet alle VvE leden mee wilde doen is een coöperatie, de Zonnespiegel, opgericht. “Zo kon iedereen kiezen om mee te doen”. Er staat een aanvraag uit bij de Belastingdienst om gebruik te mogen maken van de Regeling verlaagd tarief. Tot die tijd verrekent de coöperatie de stroomafname met de VvE, na saldering met de energieleverancier.
- In de Molièrebuurt Rotterdam Zuid werkt de stichting VVE010, de serviceorganisatie voor VvE in Rotterdam aan een postcoderoosproject voor 'bewoners die in een VvE wonen'. Het project is in 2017 opgestart en zal naar verwachting in 2018 resultaat opleveren.

KOPLOPERS IN DE REGIO

Van de 44 coöperaties hebben 19 één of meer zonprojecten gerealiseerd (43%). In totaal 27 hebben een of meer projecten gerealiseerd of hebben er een onderhanden (61%). In de onderstaande tabel zijn ook de crowdfunding-initiatieven opgenomen ('participatie').

**Overzicht projecten per coöperatie/crowdfunding platform
(gesorteerd naar gerealiseerd vermogen kWp)**

nr	Initiatieven	gerealiseerd aantal projecten	KWP	gepland aantal projecten	KWP	type
1	Deltawind	1	840	0	-	windcoöperatie
2	Solar Green Point	3	363	5	1.369	projectcoöperatie
3	ZonnepanelenDelen	4	310	0	-	participatie
4	Drechtse Stroom	4	187	4	573	lokale coöperatie
5	Zon op de Meije	2	136	0	-	projectcoöperatie
6	De Groene Stroom	1	130	1	62	lokale coöperatie
7	Groenhofzicht	1	117	0	-	projectcoöperatie
8	Greencrowd	2	110	1	50	participatie
9	De Knotwilg	1	87	0	-	lokale coöperatie
10	Energiek Leiden	1	72	0	-	lokale coöperatie
11	Vogelwijk Energiek	2	70	0	-	lokale coöperatie
12	Groen Regentes	1	62	1	83	lokale coöperatie
13	Zon op Voorschoten	1	59	0	-	projectcoöperatie
14	Schiedam Energie Collectief	1	57	0	-	lokale coöperatie
15	BES (Buurt Energie Staten Kwartier)	1	55	1	73	lokale coöperatie
16	Blijstroom	1	51	1	104	lokale coöperatie
17	Groene Hart Energie	2	49	0	-	lokale coöperatie
18	Zon op Reeuwijk	1	33	1	40	projectcoöperatie
19	DeZo Zoetermeer	1	27	2	46	lokale coöperatie
20	VVE Zonnespiegel	1	24	0	-	projectcoöperatie
21	Deelstroom Delft	1	22	0	-	lokale coöperatie
22	Energie van Eigen Bodem (EVHB)	0	-	1	1.487	projectcoöperatie
23	Vrij op Naam	0	-	1	1.040	projectcoöperatie
24	Energiek Alphen	0	-	2	479	lokale coöperatie

nr	Initiatieven	gerealiseerd aantal projecten	KWP	gepland aantal projecten	KWP	type
25	Energiek Albrandswaard	0	-	1	195	projectcoöperatie
26	LEOO	0	-	1	174	lokale coöperatie
27	Hoeve Biesland	0	-	1	130	projectcoöperatie
28	Eneco Zonnehub	0	-	2	126	projectcoöperatie
29	Zon op de Beemd	0	-	1	68	projectcoöperatie
	Totaal	33	2.862	27	6.098	

3.2 IN DE PIJPLIJN: GEPLAND EN IN VOORBEREIDING

Geplande zonprojecten:

Dit gaat om alle zonne-installaties die naar verwachting in 2018 in bedrijf gaan. In dit geval zijn afspraken gemaakt over dak- of grondgebruik met de eigenaars, wordt binnenkort gestart met ledenwerving, en is duidelijk op welke manier het beheer is georganiseerd (bijvoorbeeld: een projectcoöperatie is opgericht of in oprichting). Voor grotere projecten is de subsidie (SDE+) aangevraagd en voor grondgebonden projecten zijn de planologische procedures doorlopen, is de vergunning verleend en (bijna) onherroepelijk.

Zon projecten in voorbereiding:

Dit gaat om projecten in een vroege planfase. De initiatiefnemers zijn in gesprek met dak- en grondeigenaars, de vergunningsprocedures worden voorbereid of zijn net gestart (in geval van grondgebonden projecten). Er wordt al wel over naar buiten toe gecommuniceerd via nieuwsberichten of online uitingen.

PROJECTEN

Voor 2018 staan 27 collectieve zonprojecten gepland (6,0 MWp).

- Er zijn vergevorderde plannen voor zonnedaken of -parken bij energiecoöperaties in 24 van de 60 gemeenten in Zuid-Holland; in Dordrecht, Den Haag en Zoetermeer zijn er meer dan één.
- Minstens 20 postcoderoos-projecten (3,2 MWp) en zes SDE+-projecten (2,5 MWp) gaan komend jaar van start. Hieronder weer veel Zon op Nederland projecten (circa 9). Zon op World Forum van het Haagse Buurt Energie Statenkwartier levert sinds begin 2018 zonnestroom en is inmiddels gerealiseerd.

- In 2018 worden de zonnenvelden van Solar Greenpoint langs de snelwegen A15 bij Barendrecht, A20 bij Nieuw-Terbrugge en langs de A4 bij Hoofddorp gebouwd. Deze worden deels met de postcoderoos en deels met SDE gefinancierd.
- In Den Haag wordt sinds 2016 gewerkt aan plannen voor een grootschalig zonnepark op een voormalig NS terrein door ontwikkelaar is Energie van Hollandse Bodem (EVHB). De bouw van het eerste deel is eind februari 2018 gestart (5.700 zonnepanelen, 1,5 MWp) en is opengesteld voor participatie door omwonenden (via een postcoderoos-constructie). Het noordelijk deel van 't Oor zal ontwikkeld worden als eco-zonnepark (door Helena Sustainable Solutions).
- Ontwikkelaar Groen Leven is bezig met een zonnepark bij in Albrandswaard langs de A15 waar 16.000 panelen geplaatst kunnen worden. Het nieuw opgerichte energiecollectief Albrandswaard zal de participatie organiseren (deel met de postcoderoos).
- Energieleverancier Vrijopnaam ontwikkelt een groot zonnedak in Bleiswijk, gemeente Westland, waar stroomklanten op kunnen intekenen. Het project is, net als alle projecten, ondergebracht in de Coöperatie VrijopNaam waarvan alle klanten lid zijn.
- Eneco Zonnehub start begin 2018 met een zonnedak bij een agrariër in Schelluinen, gemeente Giessenlanden en bij een gemeentedak in Goeree-Overflakkee.

Zie verder: bijlage Collectieve Zonprojecten.

PROJECTEN IN VOORBEREIDING 2019

Er zijn meer projecten in voorbereiding, waaronder minstens twaalf zonnedaken (postcoderoos) en één zonnepark. Energiecoöperatie Groene Hart Energie uit Alphen aan de Rijn werkt aan een zonneweide op het terrein van de afvalwaterzuivering van Hoogheemraadschap Rijnland.

3.4 VERTRAGING OF STOPGEZET

Niet alle projecten komen van de grond, om verschillende redenen. Een dakconstructie kan bijvoorbeeld bij nadere inspectie toch niet geschikt blijken. In andere gevallen trekt een dakeigenaar zich op het laatste moment toch terug. Dit laatste komt regelmatig voor. Het project in Den Haag met een woningcorporatie is eerder genoemd. Elders trok een agrariër met een groot geschikt dak zich op het laatste moment terug, terwijl de SDE+ was aangevraagd door de coöperatie en zelfs al was toegekend.

De initiatiefnemer Groen Regentes Den Haag:

De belangrijkste les voor andere initiatieven luidt als volgt: Verzeker je ervan dat, als je met grote(re) organisaties aan tafel zit, je gesprekspartners gemandateerd zijn om namens het bestuur of de (hoofd)directie van die organisatie met jou afspraken te maken. Vraag zo nodig om een op schrift gestelde mandaatverklaring. Bepaal vervolgens op voorhand aan welke voorwaarden een haalbaarheidsonderzoek moet voldoen, wil het project gerealiseerd worden. Stel ook deze op schrift. Kortom, leef niet in al te goed vertrouwen dat wat jullie willen ook door de tegenpartij gewenst wordt.

3.5 FINANCIERING

Achtergrond: Stimuleringsregelingen

Voor collectieve duurzame energieproductie zijn drie regelingen van belang:

1. Salderingsregeling
2. Regeling verlaagd tarief bij collectieve opwek (postcoderoosregeling)
3. Stimuleringsregeling Duurzame Energieproductie (SDE+)

Bij de salderingsregeling verrekent de energieleverancier de jaarlijkse opwek met het eigen verbruik ('achter de meter') en betaalt de verbruiker alleen energiebelasting over het netto verbruik. Deze regeling wordt gebruikt voor kleinere dakgebonden projecten op koop- en huurwoningen, VvE's, sportinstellingen, scholen of kleinere bedrijven.

De fiscale regeling verlaagd tarief geeft recht op een korting op de energiebelasting bij collectieve opwekking, dus als een particulier of ondernemer samen met anderen investeert in zonnepanelen op een dak of grond in de buurt. Voorwaarde is dat de deelnemers in de buurt wonen, dat wil zeggen binnen een zogenaamd postcoderoosgebied, kleinverbruikers zijn en samen een coöperatie of vereniging van eigenaren vormen. De regeling is sinds 2014 van kracht en begin 2016 verruimd.

De Stimuleringsregeling Duurzame Energieproductie (SDE+) is een exploitatiesubsidie voor grotere projecten (wind, zon-PV groter dan 15 kWp, waterkracht, e.d.). Voor 2017 was 13 miljard euro beschikbaar verdeeld over twee rondes. Voor de voorjaarsronde (6 miljard euro) zijn in totaal 4.530 beschikkingen afgegeven, waarbij het merendeel naar zonne-energieprojecten (zon-PV) is gegaan. De tweede najaarsronde (6 miljard euro) is op 26 oktober 2017 gesloten en was ruim overtekend met 5.456 aanvragen voor zon-PV. Bij het verschijnen van deze monitor is nog niet bekend hoeveel beschikkingen zijn afgegeven.

[bron: Kamerbrieven: Kamerbrief over tweede openstelling SDE+ 2017 (juli 2017),

SUBSIDIE EN FISCALE REGELINGEN

Initiatiefnemers maken gebruik van drie typen regelingen: salderen, verlaagd tarief collectieve opwek en de SDE+ (zie kader).

In Zuid-Holland is voor bijna de helft van de projecten gebruik gemaakt van de postcoderoos-regeling en de helft van SDE+.

Omdat het gemiddelde SDE project groter is, is het gerealiseerde totale vermogen met de SDE+ regeling groter.

Overzicht van regelingen collectieve zonprojecten in Zuid-Holland

	Gerealiseerd Aantal projecten (MWp)	Gepland Aantal projecten (MWp)
Salderen	2 (0,06 MWp)	-
Postcoderoos	16 (0,9 MWp)	20 (3,2 MWp)
SDE+	14 (1,7 MWp)	6 (2,5 MWp)
onbekend/anders	1 (0,3 kWp)*	1 (0,4 MWp)
Totaal	33 (2,9 MWp)	27 (6,0 MWp)

*Caballerofabriek pilot salderen op afstand (2012)

In 2017 wordt duidelijk dat de postcoderoos-projecten steeds sneller tot realisatie komen. Standaardisatie van de projectaanpak zorgen voor een aanzienlijke versnelling van de doorlooptijd en toename van het aantal projecten. In meerdere regio's zijn specialisten aanwezig die ondersteuning bieden aan nieuwe initiatiefgroepen en zijn standaardpakketten ontwikkeld. Dit is ook het geval voor Zuid-Holland. Initiatiefnemers worden ondersteund door het coöperatieve netwerk van Zon op Nederland, ontwikkelaars Solar Green Point, Greencrowd en andere specialisten (Coöperatie Expert, Zin-Zaken). Daarnaast bieden commerciële partijen hun diensten aan, zoals Energie van Hollandse Bodem (EVHB) en Eneco Zonnehub.

In andere regio's zijn daarnaast ook andere partijen actief, zoals OnzeZon, Postcodestroom van PonEnergie en Buurtzon Arnhem.

- Een typisch postcoderoosproject bestaat uit een zonnedak van ongeveer 250-300 zonnepanelen (75-80 kWp). Meestal wordt er een nieuwe projectcoöperatie opgericht en zijn er gemiddeld 25-30 deelnemers.

De collectieve zonneprojecten met crowdfunding (niet-coöperatief) maken meestal gebruik van de SDE+-regeling.

INVESTERING IN GELD

De investering voor collectieve zonprojecten worden grotendeels door burgers en kleine ondernemers opgebracht, via een coöperatie of een crowdfundingplatform. In totaal is met de inleg van de participanten 3,7 miljoen euro geïnvesteerd in 10.600 zonnepanelen (uitgaande van 2,9 MWp, 350 euro en 270 Wp per paneel).

Er zijn verschillende financieringsconstructies:

- De kleine collectieve projecten worden meestal voor 100% door burgers/kleine ondernemers gefinancierd, vaak door inleg van het volledige bedrag in een keer. In een aantal gevallen wordt vreemd vermogen aangetrokken, waardoor het initiële instapbedrag verlaagd kan worden en de lening en rente met een periodiek bijdrage wordt afgelost.
- Bij de grotere projecten brengen de deelnemers het eigen vermogen in en wordt de rest bancair of via een fonds gefinancierd. De kapitaalleg van de deelnemende burgers fungeert als hefboom om financiering los te trekken. De exacte inleg van burgers en hun aandeel aan de financiering is niet voor alle projecten bekend (circa 10-30%).
- Bij sommige projecten zijn andere investeerders betrokken, zoals de dakeigenaar of een derde partij of is een deel via een investeringssubsidie gefinancierd.

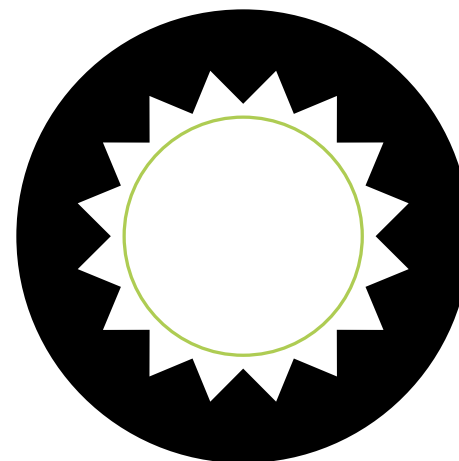
INVESTERING IN TIJD

Initiatiefnemers van collectieve projecten investeren daarnaast ook veel eigen tijd in projecten. Deze zijn maar gedeeltelijk als investeringskosten op te voeren. Als ruwe schatting geven mensen aan dat ze minstens 500 uur vrijwillig in een project hebben gestoken maar waarschijnlijk is dat veel (en veel) meer. Zouden we dit vertalen naar een geldwaarde, bijvoorbeeld op basis van een urenvergoeding van een 50 euro per uur, dan is er minstens 25.000 euro per project aan vrijwilligersuren ingestoken. Met 33 gerealiseerde projecten in Zuid-Holland eind 2017 zou dat een vrijwilligerswaarde van bijna 1 miljoen euro vertegenwoordigen.

DEELNEMERS

In Zuid-Holland hebben 1.500 deelnemers geïnvesteerd in één van de 33 collectieve zonprojecten (gemiddeld 48 deelnemers per project). Hierbij valt op dat de crowdfundingprojecten gemiddeld meer deelnemers hebben dan de coöperatieve projecten, namelijk 75 deelnemers per project. Het zijn grotere projecten met kleinere certificaten (deel van een zonnepaneel).

Het zonnepark van Deltawind is gefinancierd met kapitaalleg van alle leden van de coöperatie. Met hun inleg worden ook de windprojecten gefinancierd. Het is niet mogelijk om deelnemers toe te rekenen aan één specifiek project.

4

Productie:

Collectieve wind

Zuid-Holland is koploper van Nederland in de 'coöperatieve wind' met de windturbines van Deltawind en Qurrent op Goeree-Overflakkee. Voor andere regio's liggen de plannen klaar. Opvallend is de rol van gemeenten: die tonen zich steeds vaker ontvankelijk voor meer zeggenschap van bewoners. Het coöperatieve model krijgt hiermee meer wind in de zeilen.

Definitie: Collectieve wind

Met collectieve wind bedoelen we:

- alle windenergieprojecten
- die burgers in collectief verband ontwikkelen, beheren, in eigendom hebben
- en/of waar burgers financieel in participeren.

We maken onderscheid tussen windprojecten in coöperatief eigendom en windprojecten met financiële participatie van een collectief, maar zonder coöperatief eigendom.

Niet meegenomen in de monitor:

- Windparken van commerciële ontwikkelaars met financiële participatie, zonder actieve betrokkenheid van een coöperatie.
- Projecten met financiering uit duurzame beleggingsfondsen zoals Meewind. Deze fondsen bieden mogelijkheden voor burgers om te investeren in duurzame energieprojecten. Er is geen sprake van collectief eigendom of actieve betrokkenheid bij de totstandkoming van het project. Deelnemers staan op een zodanige afstand van elkaar dat we hier niet echt meer kunnen spreken van een georganiseerd burgercollectief.

4.1 WIND OP LAND IN ZUID-HOLLAND

KORTE GESCHIEDENIS

Bijna veertig jaar geleden werden de eerste windcoöperaties in Nederland opgericht: Noordenwind in Friesland en Windcoöperatie Delft in Zuid-Holland. Al snel gevolgd door Deltawind in Zuid-Holland. Dit werd gevolgd door enkele tientallen windcoöperaties in de jaren negentig, waarvan een deel nog steeds actief is. De grootste coöperatie in Zuid-Holland is Deltawind. De Nederlandse windsector kent daarmee al een lange coöperatieve traditie.

COÖPERATIEF MODEL: WIND VAN, VOOR EN DOOR DE GEMEENSCHAP

Het concept van het coöperatieve model is eenvoudig: leden van een coöperatie investeren gezamenlijk in een windproject en profiteren van de opbrengsten. Meestal wonen de leden in de omgeving van het project waardoor de opbrengsten lokaal blijven, in eerste instantie bij de individuele leden die financieel rendement behalen op hun inleg. Daarnaast wordt vaak een deel van de opbrengst vrijgemaakt voor investeringen in duurzame of sociale projecten in de gemeenschap. Op deze manier profiteren alle burgers van de windontwikkeling in hun omgeving. Lokale lasten, lokale lusten. In de praktijk bieden vrijwel alle windontwikkelaars de mogelijkheid tot financiële participatie van burgers aan (bron: Bosch en Van Rijn, Evaluatie Gedragscode, 2016). Dit wordt steeds vaker als voorwaarde gesteld door gemeente of provincies. Het coöperatieve model gaat een stap verder: deze combineert financiering met eigendom en zeggenschap. Zeggenschap is democratisch georganiseerd: ieder lid heeft een stem.

ZUID-HOLLAND KOPLOPER COÖPERATIEVE WIND

In Nederland staat 118 MW coöperatief windvermogen opgesteld, 2,7 MW meer dan in 2016. Dat is 3,6% van het totaal geplaatste windvermogen op land (Windstats.nl, december 2017: 3253 MW).

Van het coöperatieve vermogen staat ruim 1/3 op Zuid-Hollands grondgebied (35,5 MW), waarmee Zuid-Holland de koploper is voor coöperatieve wind van Nederland. Vergelijken we het coöperatieve aandeel met het totale wind op land vermogen in Zuid-Holland (337,9 MW) dan zien we dat 10% in coöperatief eigendom is. Dit is ruim boven het landelijk gemiddelde van 3-4%.

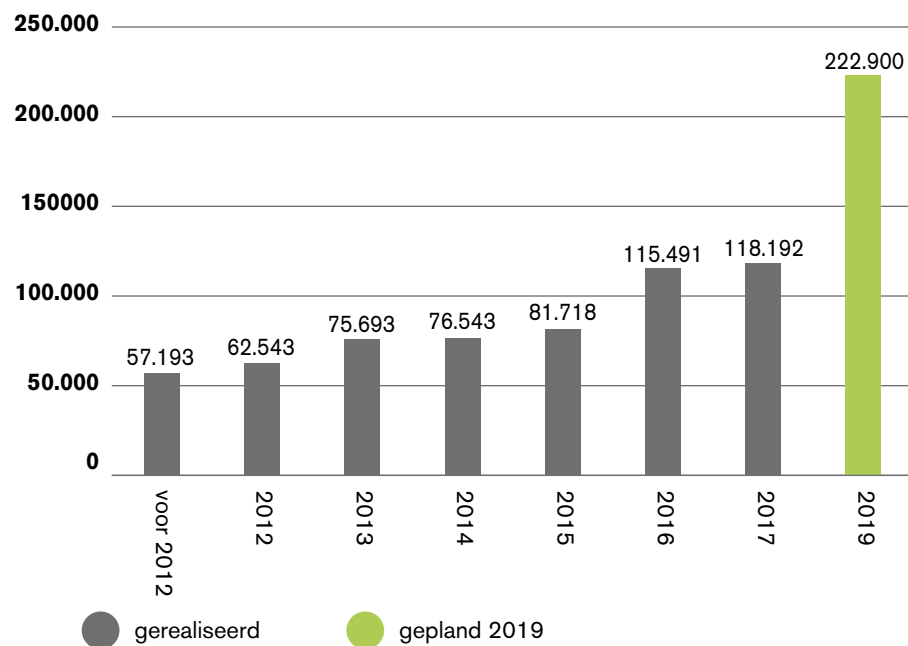
Overzicht aandeel windvermogen in coöperatief beheer

	Totaal windvermogen op land (MW)	Totaal coöperatief windvermogen (MW)	Aandeel coöperatief
Nederland	3253	118	3,6% van totaal Nederland
Zuid-Holland	337,9* 360 volgens VRM (10% van Nederland)	35,5 (30% van coöperatief Nederland)	10% van totaal Zuid-Holland

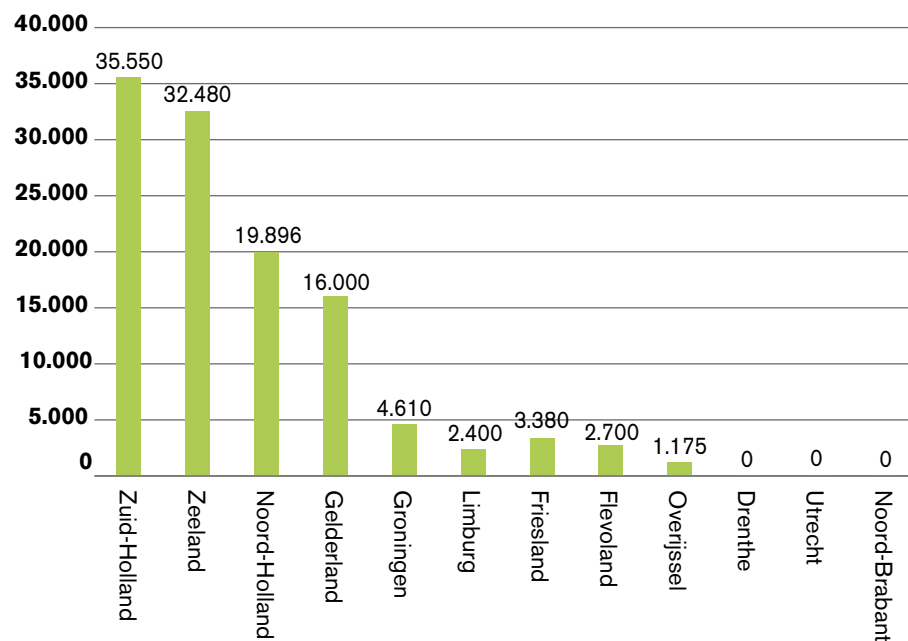
Bron: WindStats, december 2017.

*Het totale windvermogen op land voor Zuid-Holland is volgens Windstats 337,9 MW. De Partiële herziening Visie ruimte en mobiliteit Windenergie (20 december 2017) gaat uit van 360 MW (per januari 2017), meer dus dan WindStats.nl. Mogelijk is windvermogen uit bedrijf genomen.

Nederland: Ontwikkeling coöperatief windvermogen (in kW)

Nederland: coöperatief windvermogen per provincie in kW.
Zuid-Holland is koploper

4.2 GEREALISEERD 2017

De Zuid-Hollandse coöperatieve windturbines zijn in eigendom van windcoöperatie Deltawind met meerdere windparken (22,8 MW, 19%) en Coöperatie Current met windpark Hellegatsplein (12 MW, 10%).

Zie bijlage: Collectieve Windprojecten.

PROJECTEN:

- **Deltawind** van Goeree-Overflakkee ontwikkelt al jaren windparken. De meeste zijn in de loop van de tijd vernieuwd en opgeschaald. Eind 2017 heeft de coöperatie 22,8 MW in eigendom. Windpark Battenoord, het eerste windpark van de coöperatie, is in 2015 en 2016 gesaneerd en opgeschaald. Er staan nu 4 turbines van 3 MW die samen 40 miljoen kWh per jaar opwekken, voldoende voor ruim 11.000 huishoudens. Het windpark is voor 100% eigendom van de coöperatie Deltawind. Daarnaast is Deltawind 50% eigenaar van Windpark Piet de Wit (10,5 MW).
- Deltawind is tevens mede-eigenaar van windpark Krammer. De twee grootste windcoöperaties **Zeeuwind en Deltawind** ontwikkelen een windpark op de Krammersluizen tussen Goeree-Overflakkee en Zeeland (in totaal 34 turbines, 103 MW). Het windpark staat op Zeeuws grondgebied, dus wordt strikt gesproken niet toegerekend aan Zuid-Holland. Eind 2017 werd de eerste energie aan het net geleverd met de in gebruikname van de eerste 2 turbines. Het project is volledig

op risico van de coöperaties ontwikkeld en is voor 51% eigendom van de coöperaties (via aandelen in Windpark Krammer BV). De gehele bouw is naar verwachting eind 2019 gereed.

De productie is geraamd op 350.000 MWh per jaar. De stroom wordt voor 95% rechtstreeks geleverd aan bedrijven (Akzo, DSM, Philips en Google). Het is de eerste keer dat burgercoöperaties op zo'n grote schaal energie aan het bedrijfsleven leveren.

Het project is in maart 2018 opengesteld voor participatie voor een totaal van 10 miljoen euro, dat in eerste instantie aangeboden wordt aan de leden van de beide coöperaties en omwonenden, en als er dan nog over is aan de rest van Nederland.

- Begin 2016 is het **Windpark Hellegatsplein** (12 MW) op Goeree-Overflakkee van start gegaan. Energiebedrijf Current heeft het windpark in 2014 gekocht en het eigendom ondergebracht in de coöperatie Current U.A. (100% aandeelhouder). De klanten van het energiebedrijf Current zijn allemaal lid van de coöperatie en hebben daarmee zeggenschap over het windpark. Ze wonen in heel Nederland. Opvallend is dat deze klanten/leden niet financieel participeren. Ze kunnen een Windtegoed kopen en krijgen daarmee de windstroom geleverd door het energiebedrijf. Dit is een stroomproduct, geen financiële participatie. Deze klanten hebben een directere binding met het windpark dan de andere klanten/leden. Ongeveer 55.000 Current klanten hebben een windtegoed aangeschaft van windpark Hellegatsplein (ongeveer 600-700 kWh per klant).

4.2 IN DE PIJPLIJN: GEPLAND 2018/2019

Tot gepland vermogen worden alle projecten gerekend met een omgevingsvergunning (die bijna is verleend) en waarvan de SDE+ is aangevraagd. Realisatie wordt in de loop van 2018-2019 verwacht (met uitloop naar 2020).

Het Zuid-Hollandse vermogen windenergie zal de komende jaren verder toenemen. De provincie heeft een doelstelling afgesproken met het Rijk van 735,5 MW voor 2020. De doelen, uitvoeringsstrategie en 'locaties windenergie' zijn vastgelegd in de Visie Ruimte en Mobiliteit Windenergie, Verordening Ruimte (VRM), het Programma Ruimte (2014) en de Ontwerp-partitiële herziening windenergie (december 2017). In de herziening zijn 23 nieuwe zoeklocaties toegevoegd voor de regio Rotterdam en Haaglanden.

Tien coöperaties werken aan een coöperatieve invulling van de provinciale windopgave. Ze zijn actief in: Goeree-Overflakkee, Ridderkerk, Lansingerland, Leiderdorp/Leiden, Zoetermeer, Bodegraven-Reeuwijk, Vlaardingen, Schiedam en Gorinchem.

PROJECTEN:

- Windpark Krammer, een initiatief van Deltawind en Zeeuwind is volop in aanbouw. De verwachting is dat het windpark eind 2019 volledig operationeel is (103 MW, 51% in eigendom van de twee coöperaties). Het windpark staat op het grondgebied van de provincie Zeeland.
- In de **Drechtsteden** hebben meerdere bewoners zich in 2014 verenigd in de coöperatie Drechtse Wind. Ze waren ontevreden

over het trage tempo van de besluitvorming van de gemeenten aangaande windlocaties voor 4-5 windturbines en pleiten voor een coöperatieve ontwikkeling. Drechtse Wind is ontstaan vanuit het burgerinitiatief Drechtse Stroom.

Drechtse Wind is betrokken bij de ontwikkeling van een windturbine op de Krabbegors in Dordrecht. Initiatiefnemer van het project is de energiecoöperatie Dordrecht (ECD), een samenwerking van de gemeente Dordrecht en HVC (geen burgercoöperatie). In september 2016 is een samenwerkingsovereenkomst getekend met de burgercoöperatie **Drechtse Wind** die de participatie van omwonenden in de Drechtsteden zal organiseren door leden te werven om te investeren in de windmolen. De participatievorm wordt nog onderzocht. Waarschijnlijk is dat Drechtse Wind 50% van de aandelen zal overnemen na realisatie. De ontwerpvergunning lag tot december 2017 ter inzage. Realisatie wordt verwacht begin 2019.

- De coöperatie De Groene Stroom uit **Ridderkerk** heeft in 2017 een intentieovereenkomst gesloten met ENGIE over participatie in een windproject op het bedrijventerrein Nieuw Reijerwaard. ENGIE is concessiehouder voor de ontwikkeling van een duurzame energievoorziening op het terrein, waarin ook een aantal windturbines zijn voorzien. De concessie is verleend door een samenwerkingsverband tussen de gemeenten Ridderkerk, Barendrecht en Rotterdam. Deze Gemeenschappelijk Regeling Nieuw Reijerwaard (kortweg GRNR) is verantwoordelijk voor de ontwikkeling van het bedrijventerrein. Het bestemmingsplan laat de plaatsing van de windturbines toe. Op dit moment lopen de onderhandelingen tussen De Groene Stroom en ENGIE over de wijze waarop de participatie vorm gegeven zal worden.

4.3 IN DE PIJPLIJN: IN VOORBEREIDING >2020

In voorbereiding wil zeggen: er is een concrete locatie in beeld, er liggen vergaand uitgewerkte plannen maar deze zijn nog niet in procedure gebracht. In een aantal gevallen heeft de gemeente of provincie als bevoegd gezag net planologische medewerking toegezegd. In deze gevallen is vaak nog niet bekend op welke manier de coöperaties participeren en soms ook niet hoeveel windturbines er uiteindelijk geplaatst gaan worden.

PROJECTEN:

- Deltawind werkt aan uitbreiding van windparken Suyderlandt (12 MW), Blaakweg Battenoert (15 MW, 50% eigendom) en Piet de Wit (nu 21 MW, wordt 25 MW, 50% eigendom). Realisatie wordt verwacht rond 2020.
- In **Schiedam** werkt het Schiedam Energie Collectief aan 1-2 windturbines op een bedrijventerrein in het havengebied Vijfsluizen.
- In **Lansingerland** heeft de coöperatie Nieuwe Lansinger Stroom in 2015, samen met De Windvogel het burgerinitiatief Lansinger-wind ingediend voor de ontwikkeling van burgerwindmolens. De gemeenteraad heeft in zomer 2016 aangegeven het initiatief te ondersteunen en is vervolgens aan het werk gegaan met een beleids- en toetsingskader windenergie voor Lansingerland. Dit is in 2017 vastgesteld. Hierin is het uitgangspunt opgenomen dat direct omwonenden moeten mee kunnen profiteren van een windproject. Met de aanwijzing van de 16 windlocaties in het Rijnmondgebied door de Provinciale Staten (20 december 2017) is de weg vrijgekomen voor Lansingerland om verdere stappen te nemen om windmolens te bouwen. Dit biedt ook de coöperatie kansen voor realisatie van een burgerwindmolen.
- Het Vlaardingse Energie Collectief in **Vlaardingen** werkt samen met De Windvogel aan de realisatie van een windpark in de regio. Er zijn twee potentiële locaties, beide opgenomen als zoeklocatie in de provinciale VRM, waarvan de locatie Oeverbos (5-6 turbines) de voorkeur heeft. De grond is in eigendom van Staatsbosbeheer. De coöperaties organiseren bijeenkomsten met ontwerpateliers voor bewoners om te onderzoeken om zo optimaal mogelijk project te bouwen op die locaties. De gemeente heeft begin 2017 een beleidskader windenergie vastgesteld waarin ze zich er duidelijk over uitspreekt dat de lusten ten goede moeten komen aan Vlaardingen: “Een substantieel deel van het windproject dient in eigendom van lokale partijen en inwoners te komen en “Er dient een gebiedsfonds gevuld te worden door de opbrengsten uit de windturbines”. De initiatiefnemers willen begin 2018 een principe verzoek voor planologische medewerking indienen.
- De Windvogel is actief in **Bodegraven-Reeuwijk**, de bakermat van de coöperatievereniging waar tot 2016 een van hun eerste windturbines heeft gedraaid. De coöperatie organiseert samen met de gemeente een serie ontwerpateliers in omliggende dorpen, om met de bewoners te onderzoeken op welke manier de gemeente in de toekomstige energiebehoeften kan voorzien (EnergieLandschap 2030). Begin 2018 is een nieuwe energiecoöperatie opgericht: energiecoöperatie Bodegraven-Reeuwijk. De gemeente heeft in oktober 2017 “een sterke voorkeur voor coöperatieve ontwikkeling van windturbines en zonneweiden” uitgesproken. Zie tekstkader.
- Op initiatief van enkele Windvogelleden is de vereniging Waardstroom opgericht in 2014 die zich inzet voor duurzame energie in de **Krimpenerwaard**.
- In de regio **Holland Rijnland** (Leiden, Leiderdorp, Zoeterwoude) is sinds 2017 een nieuwe windcoöperatie actief: Rijnland Wind. De initiatiefnemers zijn een samenwerking aangegaan met De

Windvogel met als doel om coöperatieve windontwikkeling in de regio te stimuleren. Ze zijn in gesprek met de gemeente Leiderdorp over een locatie op hun grondgebied. De gemeente heeft aangegeven daar open voor te staan. In Leiden is op aandringen van de coöperatie een motie aangenomen door de gemeenteraad om locatieonderzoek te laten doen om beter zicht te krijgen op de mogelijkheden voor windenergie op Leids grondgebied. Ondertussen wordt er op bestuurlijk niveau gewerkt aan een regionaal beleidskader voor wind, als uitwerking van het regionale energieakkoord (2017).

- In **Zoetermeer** zoekt de Duurzame Energiecoöperatie Zoetermeer (DEZo) naar mogelijkheden voor coöperatieve windontwikkeling. Er zijn gesprekken gevoerd met de nieuwe eigenaar van de Dutch Tech Campus (voormalige Siemens terrein) waar een bestaande windturbine is gesaneerd. Vooralsnog geven de Gemeente en de eigenaar van het terrein geen prioriteit aan nieuwe windontwikkeling op deze locatie. Het huidige bestemmingsplan staat windproductie op deze locatie toe. DEZo is in overleg met Lansingerwind en de Windvogel voor andere mogelijke locaties op de Prisma en Bleizo terreinen. De windlocatie bij de Balij is komen te vervallen na bezwaren van de omgeving.

- Coöperatie De Knotwilg, formeel gevestigd in Everdingen Utrecht, is betrokken bij een te realiseren windproject in **Gorinchem en Giessenlanden** in Zuid-Holland. De gemeenten ontwikkelen langs de A27 ten noorden van de Haarweg het nieuwe bedrijventerrein De Groote Haar. Aan de noordkant van dit terrein is ruimte voor twee windmolens. De gemeente Gorinchem onderzoekt samen met samenwerkende partners Energiecoöperatie De Knotwilg en Eneco de mogelijkheden om hier twee windmolens te bouwen voor de bewoners van deze twee gemeenten. Het betreft een zoeklocatie in de provinciale VRM en past binnen het bestemmingsplan van het bedrijventerrein. Eneco en de Knotwilg zullen als gelijkwaardige partners invulling geven aan de ontwikkeling, realisatie en exploitatie van de twee windmolens op het bedrijventerrein. Besluitvorming over de grondposities ligt voor bij de gemeente en wordt begin 2018 verwacht.

4.4 DE ROL VAN GEMEENTEN

Coöperaties met windenergieprojecten hebben op verschillende manieren met de gemeente te maken. De wijze van samenwerken hangt af van de rol die een gemeente heeft. Dat kan zijn:

- De gemeente ontwikkelt duurzaamheidsbeleid.
- De gemeente ontwikkelt een windvisie en stelt randvoorwaarden voor windontwikkeling (kaderstellend).
- De gemeente en/of provincie is bevoegd gezag voor de omgevingsvergunning (ruimtelijke ordening).
- De gemeente is grondeigenaar (en heeft eigen grondposities)
- De gemeente verleent een concessie onder voorwaarden voor de bouw van een bedrijventerrein of nieuwbouwproject (in geval van eigen grond).
- De gemeente is medefinancier (meestal voorbereidende fase).

Opvallend in 2017 is dat steeds meer gemeenten, regio's en provincies randvoorwaarden formuleren waaraan de ontwikkeling van windenergie en zonneweides op hun grondgebied moet voldoen. Dit geldt in het bijzonder voor de wijze waarop bewoners betrokken worden in het proces. In de meeste gevallen wordt verwezen naar de Gedragscode Acceptatie & Participatie Windenergie op Land (2016) van de Nederlandse Windenergie Associatie (NWEA). Dit behelst onder andere: actieve participatie van bewoners in het ontwikkelproces, mogelijkheid tot financiële participatie en reserveren van een bedrag voor een wind- of gebiedsfonds. Een aantal gemeenten gaat verder en stelt aanvullende voorwaarden aan de invulling van burgerparticipatie. Zo spreken de gemeenten Vlaardingen en Bodegraven-Reeuwijk bijvoorbeeld een voorkeur uit voor coöperatieve wind- en zonontwikkeling.

Uit de Uitgangspuntennotitie windturbines en zonneweiden (oktober 2017) van de gemeente Bodegraven-Reeuwijk: *Bij de ontwikkeling en exploitatie van windturbines en zonneweiden heeft de omgeving een actieve en betrokken rol. Opbrengsten vloeien maximaal terug naar de gemeenschap. Wind- en zonneprojecten die coöperatief ontwikkeld zijn, en dus van en voor de eigen inwoners en lokale ondernemers zijn, heeft sterk de voorkeur.*

Uit het Beleidskader Windenergie, gemeente Vlaardingen (januari 2017):

Wij hechten sterk aan het maximaal ten goede laten komen aan onze eigen gemeenschap van de (financiële) voordelen van een windproject. [...] Er dient een substantieel deel van het windproject in eigendom van lokale partijen en inwoners te komen. Hierbij kan gedacht worden aan een coöperatie, maar ook aan lokale bedrijven. Het ideale plaatje is dat het gehele windproject eigendom is van de burgers en de lokale bedrijven.

Een volledig overzicht van de toetsingskaders voor windenergie voor burgerparticipatie van Zuid-Hollandse gemeenten is naar ons weten nog niet gemaakt. Voorbeelden die bij ons bekend zijn, zijn te vinden in de bijlage op www.hieropgewekt.nl: Ruimtelijke toetsingskaders voor windontwikkeling van de provincie en gemeenten.

4.5 FINANCIERING

SUBSIDIEREGELING

Vrijwel alle windprojecten maken gebruik van de SDE+ regeling. In 2017 is voor het eerst gebruik gemaakt van de postcoderoos-regeling voor een windproject in Groningen.

FINANCIERINGSCONSTRUCTIES, PARTICIPATIE EN DEELNAME

De participatie- en financieringsconstructies voor windparken verschillen aanzienlijk. De financiële participatie van burgers kan via een coöperatie georganiseerd worden. In dat geval financiert de coöperatie een gedeelte met ledenkapitaal. Er kan ook sprake zijn dat burgers direct investeren in een project, via aandelen, participaties in de BV van een windpark (exploitatie BV). Deze participatievormen krijgen veel aandacht van de coöperatieve beweging, met name de toetsing aan financiële wet- en regelgeving (Autoriteit Financiële Markten).

Zoals eerder aangegeven: bij meer dan 80% van de nieuwe gerealiseerde windparken kunnen burgers financieel participeren. (bron: Bosch en Van Rijn, Evaluatie Gedragscode, 2016). Het coöperatieve model gaat een stap verder: deze combineert financiering met eigenaarschap en zeggenschap. De coöperaties zijn mede-eigenaar van de windturbines en hebben binnen de coöperaties zeggenschap over de bedrijfsvoering, winstverdeling en nieuwe investeringen. Zeggenschap is bij de coöperaties democratisch georganiseerd: in principe heeft ieder lid een gelijke stem.

Financiële participatie in windprojecten

Er zijn allerlei varianten van financiële participatie, al dan niet in combinatie met eigenaarschap.

1. Coöperatief model: In dit geval is er sprake van eigendom door de coöperatie. Een windpark wordt meestal ondergebracht in een besloten vennootschap (BV) waarvan de coöperatie aandeelhouder en mede-eigenaar is. Bij grote parken zijn er vaak ook andere aandeelhouders/eigenaars.
2. Certificaten of aandelen model (ondersteund door een coöperatie): In andere gevallen worden certificaten uitgegeven door de BV. Burgers en bedrijven investeren direct in het windpark en worden medeaandeelhouder en daarmee mede-eigenaar van het windpark. Een coöperatie kan die uitgifte faciliteren zonder zelf aandeelhouder te zijn. In dit geval is sprake van een actieve bemiddelende rol van de coöperatie maar niet van coöperatief eigendom.
3. Certificaten of aandelen model: burgers en bedrijven kunnen ook zonder betrokkenheid van een coöperatie certificaten van aandelen aanschaffen in een windpark.
4. Financiële participatie model (ondersteund door een coöperatie): in dit geval is er sprake van financiële participatie maar niet van eigendom (via aandelen). Dit is de meest gangbare vorm van financiële participatie. Hier gaat het om een financieel product, waar de participant bijdraagt aan de financiering, maar waar geen sprake is eigenaarschap.

In de praktijk worden soms meerdere varianten gecombineerd. Zo financiert Windpark Krammer haar eigen vermogen voor 50% via de coöperaties, en 50% door burgers door uitgifte van obligaties uit de BV.

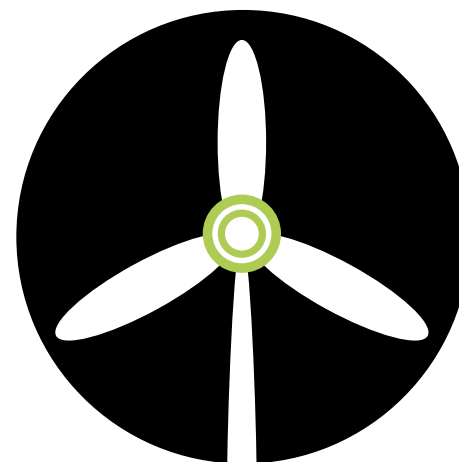
WIND- EN GEBIEDSFONDSEN

De meeste (wind)coöperaties reserveren een deel van hun winst voor duurzame en sociale projecten in de eigen gemeenschap. Vaak wordt dit in een apart windfonds ondergebracht. Op deze manier zijn afgelopen jaren sociale, duurzame en leefbaarheidsprojecten ondersteund, zoals dorpshuizen, scholen, sportinstellingen of een lokale bibliotheek of buurtbus. Het Friese dorpsmolenmodel is het meest bekend.

Ook niet coöperatieve windprojecten reserveren een gedeelte van de opbrengsten voor een gebiedsfonds (conform NWEA gedragscode). De omvang van deze fondsen en de bestemming van deze gelden is – voor zover wij weten – nog niet in kaart gebracht.

Van de Zuid-Hollands coöperaties is het volgende bekend:

- Deltawind sponsort activiteiten op het eiland Goeree-Overflakkee. Dit zijn algemene maatschappelijke activiteiten, activiteiten met een duurzaam karakter of een investering in energiebesparing. In 2016 is onder andere het Ecoschool keurmerk voor duurzame scholen gesteund en de Molenstichting dat zich inzet voor behoud van oude molens.
- Deltawind heeft in 2017 voor het eerst een bedrag uitgekeerd aan het windfonds Battennoert, vanuit de opbrengsten van het vernieuwde windpark Battennoert. Met betrokken bewoners en vertegenwoordigers van de dorpsraden van Nieuwe en Oude Tonge is afgesproken dat een belangrijk deel van het fonds gereserveerd wordt voor de omwonenden in de nabije omgeving. Het andere deel is bestemd voor de dorpsraden, die onderling een verdeelsleutel hebben afgesproken.
- Alle windontwikkelaars op Goeree-Overflakkee, waaronder Deltawind, hebben afspraken gemaakt met de gemeente over de oprichting van een windfonds voor de omgeving, waarin een deel van de baten van nieuwe projecten zal neerslaan.
- Current heeft voor haar windpark Hellegatsplein geen gebiedsfonds ingesteld. Omwonenden kunnen net als anderen stroom afnemen van het windpark.

5

Energiebesparing, warmtetransitie

In 2017 neemt de aandacht voor de warmtetransitie, de omschakeling van aardgas naar andere niet-fossiele warmtevoorzieningen, sterk toe in Nederland. 'Van gas los' en 'aardgasvrije wijken' worden gevleugelde termen. Burgercoöperaties, buurt- en wijkinitiatieven zijn er actief bij betrokken. Ze organiseren energiebesparingactiviteiten voor en met bewoners en gaan een stap verder door op zoek te gaan naar alternatieve warmtebronnen of collectieve warmtevoorzieningen. In deze 'lokale warmte-initiatieven' staan bewonersbelang en betrokkenheid van bewoners centraal. Gemeenten werken ondertussen aan een warmtevisie of warmtetransitieplan, steeds vaker in regionaal verband.

5.1 ENERGIEBESPARING

Landelijk houdt minstens 70% van de lokale energiecoöperaties zich bezig met energiebesparingactiviteiten. Actieve coöperaties organiseren collectieve inkoopacties voor zonnepanelen, besparingcampagnes, advies aan woningeigenaren, ze mobiliseren de lokale bouw- en installatiebranche en bemiddelen actief tussen vraag en aanbod en/of bemensen een regionaal energieloket.

Ook in Zuid-Holland zijn de energiecoöperaties actief op dit terrein. Van de 29 lokale (wind)coöperaties organiseert 50% besparingsacties. Dat is minder dan het landelijk gemiddelde. Het hogere landelijke percentage hangt samen met de succesvolle samenwerking van coöperaties met Buurkracht, een initiatief van netwerkbedrijf Enexis. Buurkracht was in 2017 (nog) niet actief in Zuid-Holland.

Niet alle initiatiefnemers kiezen voor een coöperatieve of andere rechtsvorm. Besparingsactiviteiten worden vanuit een buurt- of wijkvereniging of informele initiatiefgroep georganiseerd. In Den Haag zijn er bijvoorbeeld maar liefst 14 wijkinitiatieven bezig met energiebesparing en warmte, waarvan vijf een coöperatie hebben opgericht. Een volledig beeld van alle wijkinitiatieven is lastig te krijgen. Dat is jammer want hiermee blijft een deel van de burgeractiviteit onderbelicht.

PARTNERS EN SAMENWERKING

Energiebesparingactiviteiten worden vrijwel altijd samen met anderen georganiseerd, vaak met de gemeente, een regionaal energieloket en gespecialiseerde dienstverleners. Coöperaties bundelen krachten door regionaal of landelijk samen te werken. Zo werken 17 coöperaties, waaronder twee Zuid-Hollandse coöperaties samen onder de vlag van Coöperatie Hoom.

In sommige provincies wordt het regionale energieloket verzorgd door een energiecoöperatie. Voor zover bekend is dat in Zuid-Holland niet het geval. Coöperaties werken wel samen met de energieloketten, waaronder het Duurzaam Bouwloket (regio Midden, Holland Rijnland), WoonWijzerwinkel (regio Rijnmond, Haaglanden) en het Regionaal Energieloket (regio Drechtsteden). Landelijk zijn 100 coöperaties partner van de energieloketten die door 200 gemeenten zijn verzorgd (VNG evaluatie 2017).

RESULTAAT

Het is lastig om zicht te krijgen op het resultaat van alle besparingsactiviteiten. Een aantal coöperaties houdt de resultaten van hun activiteiten systematisch bij (aantal bijeenkomsten, aantal maatregelen dat door huiseigenaren wordt genomen). Dat is zeker niet bij alle coöperaties het geval. We geven in dit hoofdstuk een aantal voorbeelden van Zuid-Hollandse initiatieven.

PROJECTEN:

- Het Haagse De **Groene Regentes** heeft in de monumentale wijk van het Regentesse- Valkenboskwartier een succesvolle collectieve inkoopactie opgezet voor zonnepanelen en warmtepompen. De actie Smart Homes is sinds begin 2017 uitgebreid toen samen met Hoom ook een isolatieactie werd georganiseerd met een aanbod van lokale uitvoerders voor isolatie, glas en kozijnen. De teller staat op 105 woningeigenaren die zijn begeleid naar het treffen van 1 of meer maatregelen, het meeste met zonnepanelen. De coöperatie werkt samen met de landelijke Coöperatie Hoom en de gemeente Den Haag in de campagne 'Hou van je huis'. Daarnaast werken ze veel samen met andere wijken zoals Vogelwijk, Statenkwartier en Bezuidenhout. Een van de initiatiefnemers van Groen regentes werkt als vertegenwoordiger van HOOM voor Den Haag.

- **070Energiek** is een Haagse coöperatieve vereniging die zich richt op het samen besparen, opwekken en inkopen van Haagse Stroom. 070Energiek organiseert collectieve inkoopacties voor zonnepanelen en 'EnergyParty's' voor huiseigenaren. De coöperatie is begonnen in Den Haag en is nu ook landelijk actief in andere gemeentes. In totaal zijn er meer dan duizend grote en kleine maatregelen genomen in Den Haag via de acties van 070Energiek (sinds 2015).

070 Energiek:

Veel mensen willen een energiezuinige woning maar weten niet waar te beginnen. Ze zoeken elkaar op tijdens verjaardagen of buurtborrels, praten over zonnepanelen, adviseren elkaar over goede installateurs en vertellen hoe je investeringen snel kunt terugverdienen. Omdat we vinden dat juist dit soort gesprekken heel waardevol zijn, organiseren we door heel Den Haag, Leidschendam-Voorburg en Ede bijeenkomsten waar mensen elkaar vrijblijvend adviseren: de EnergyParty.

- De **Duurzame Energiecoöperatie Zoetermeer (DEZo)** werken met partners Reimarkt, Piëzo en burgerinitiatieven uit de wijk samen aan de een zogenaamde 'Blok voor Blok aanpak'. Deze aanpak helpt de huiseigenaar om voor zichzelf na te gaan welke maatregelen voor besparing of eigen energieopwekking bij hem of haar past. Voor het uitvoeren van de maatregelen brengt het project de huiseigenaar in contact met geschikte aanbieders. Het project wordt grotendeels gefinancierd door de gemeente. In 2017 organiseerde DEZo zes drukbezochte Energiecafés. Het Energiecafé over verwarmingsmogelijkheden en warmtepompen, met meer dan 80 bezoekers toonde aan dat vooral dit onderwerp in de belangstelling staat. Of de Energiecafés leiden tot maatregelen wordt niet gemonitord. Voor de blokvoorblok aanpak is een CRM ingericht om het resultaat actief te registreren.

- Het **burgerinitiatief EnergiekLeiden** levert twee van de 13 wijkambassadeurs die actief zijn in de wijken van de Leidse besparingscampagne GaGoed. Deze campagne is opgezet door Gemeente Leiden en in 2016 van start gegaan. EnergiekLeiden had ervaring met wijkgerichte collectieve inkoopacties van zonnepanelen en breidde dat in deze campagne uit naar de verduurzaming van woningen. Samen met de wijkverenigingen zijn vijf wijkbijeenkomsten georganiseerd (140 deelnemers) en persoonlijke advies gegeven. Wijkbewoners konden door verschillende bureaus energiescans laten doen. Daar is veel gebruik van gemaakt (meer dan 400 scans), op basis waarvan zeker ruim 90 huiseigenaren inmiddels tot maatregelen zijn overgegaan, maar waarschijnlijk meer. Het is nog onzeker op welke manier het project wordt voortgezet.
- **Nieuwe Lansinger Stroom** organiseerde samen met de gemeente een eerste Lansinger Energie Markt waar zo'n 200 bezoekers op af kwamen (2017). Als vervolg organiseerde de coöperatie Energiecafés op wijkniveau in Bleiswijk en Berkel en Rodenrijs waar bewoners ervaringen uitwisselden over thuis energie besparen en lokale ondernemers hun energiebesparingsproducten tentoonstelden. Het initiatief De Lansinger Energiebank is bedoeld voor huishoudens die te weinig geld hebben om hun energierekening te betalen. Deze krijgen ondersteuning van energiecoaches om hun rekening blijvend te verlagen en er wordt onderzocht of een deel van hun energie gedoneerd kan worden door de coöperatie en lokale bedrijven uit een coöperatief zonneproject.
- **Coöperatie Blijstroom uit Rotterdam** heeft in 2014-2015 een actieve besparingscampagne gevoerd in opdracht van de gemeente. Experts van Blijstroom gaven advies over energiebesparing in verschillende wijken van Rotterdam vanuit de

voorlichtingscaravan van de gemeente. In wijken met veel animo werd vervolgens een wijkbijeenkomst georganiseerd waar bewoners die al energiebesparende maatregelen hadden uitgevoerd hun burens uitleg gaven over de do's en de don'ts. In totaal hebben 250 bewoners advies en warmtefoto's van hun huis gekregen.

Daarnaast organiseerde Blijstroom in samenwerking met VvE's Met Energie en het Rotterdams Milieucentrum in 2015 een drietal drukbezochte cursussen 'Rotterdamse VvE's Met Energie'. Deze cursus voor VvE's -leden die hun gebouw willen verduurzamen is ontstaan uit het onderzoek naar VvE's en verduurzaming (Mimi Slauerhoff) en verder ontwikkeld in samenwerking met Blijstroom (Corine Erades) in opdracht van de gemeente. De helft van de woningen van Rotterdam is in bezit van Verenigingen van Eigenaars (12.000 appartementen). In 2015 hebben 70 VvE's -leden deelgenomen aan de cursus namens 58 VvE's van in totaal ruim 3000 huishoudens. Deze succesvolle cursus wordt sindsdien een aantal keer per jaar gegeven door Mimi en Corine, die nu onder de vlag 'Rotterdamse VvE's Met Energie' samenwerken in opdracht van Stichting VVE010.

- **Drechtse Stroom** uit Dordrecht organiseert sinds 2013 besparingscampagnes volgens een blok-voor-blok aanpak. Drechtse Stroom helpt eigenaren van woningen om energie te besparen via bewustwording met een gezamenlijk aanpak voor dezelfde type woningen. Er zijn inmiddels 23 campagnes gevoerd, met 230 deelnemers, met als resultaat meer dan 600 maatregelen. Met een woningcorporatie is een project 'eerste hulp bij energielekker' opgezet voor huurders.

5.2 LOKALE WARMTE-INITIATIEVEN

Een aantal coöperaties en initiatieven gaat een stap verder dan energiebesparing en richt zich op de warmtetransitie in de gehele wijk en gemeente. Ze willen van 'het gas af' en zijn op verschillende manieren actief.

- Ze vestigen aandacht op de verduurzaming van de warmtevoorziening (agenderen),
- dragen bij aan lokale warmtedebatten en organiseren dat zelf,
- informeren van bewoners en gemeenten over de consequenties van plannen,
- behartigen bewonersbelangen,
- participeren op lokaal bestuurlijk niveau in de besluitvorming, planvorming over en vormgeving van de toekomstige energievoorziening,
- gaan op zoek naar alternatieve warmtebronnen in de wijk en mogelijkheden voor collectieve voorzieningen, dragen ideeën aan, zetten onderzoek in gang en initiëren projecten,
- nemen de warmtevoorziening in eigen hand, bijvoorbeeld vanuit een warmtecoöperatie.

De laatste rol, een collectieve warmtevoorziening in coöperatieve hand, komt in Zuid-Holland nog niet voor. In Nederland hebben twee coöperaties en één stichting een warmtevoorziening in eigen beheer (Culemborg, Texel, Hoonhorst). Financiële haalbaarheid is een belangrijke bottleneck: een collectieve voorziening is lastig rendabel te krijgen onder huidige marktcondities. In meerdere regio's wordt onderzoek gedaan naar de kansen voor een lokale collectieve warmtevoorziening in coöperatief beheer (zie landelijke Lokale Energie Monitor 2016 en actualisering in 2018).

LOKALE WARMTE IN ZUID-HOLLAND

Het warmtedossier is springlevend in Zuid-Holland. Op regionaal niveau wordt gewerkt aan een warmtetransportnet waarmee restwarmte uit het industriegebied Rijnmond regionaal beschikbaar komt ('warmterotonde'). Grote steden met een bestaand warmtenet (Den Haag, Rotterdam, Dordrecht, Leiden, Leiderdorp, Oegstgeest) overwegen uitbreiding en verduurzaming.

Tegelijkertijd zijn lokale initiatiefnemers op zoek naar lokale warmteopties, van onderaf. Er is opvallend veel activiteit te zien in Den Haag, waar bewoners zich bezighouden met warmtebronnen als geothermie,

biomassa of riool- en afvalwater en kansen voor een lokaal warmtenet. In een aantal gevallen liggen er al vergaand uitgewerkte haalbaarheidsstudies.

Den Haag ontwikkelt zich tot een levendige proeftuin voor lokale warmte met veel activiteit van onderop. Er zijn minstens 14 initiatiefgroepen, waarvan acht samenwerken in de werkgroep Haagse Warmte, ondersteund door Stichting Duurzaam Den Haag (DDH). Vijf hiervan zijn een 'coöperatie' (vereniging, coöperatie of stichting als rechtsvorm), de rest werkt vanuit een wijkvereniging.

Haagse warmte

Op 18 december 2017 ondertekenen 14 initiatieven waaronder vier Haagse coöperaties het Warmtemanifest Haagse Warmte van Onderop. Ze spreken zich samen uit over hoe Den Haag van het gas af komt. Leidend principe daarbij is: wat lokaal kan, moet lokaal. Ze geven aan af te willen zien van de regionale Warmterotonde en liever in te zetten op de ontwikkeling van nieuwe lokale warmte. Het is voor het eerst dat de Haagse initiatieven zich verenigd hebben op een gezamenlijk platform (werkgroep Duurzame Haagse Warmte, georganiseerd door Duurzaam Den Haag).

Warmte manifest Haagse Warmte van Onderop

Doel van dit manifest is onze bewonerswensen samen te vatten. Wij krijgen immers de rekening van de warmtetransitie straks gepresenteerd. Daarom willen wij gezamenlijk en eensgezind onze stem laten horen en actief meewerken aan het creëren van oplossingen. In de werkgroep Duurzame Haagse Warmte praten we als burgerinitiatieven al een jaar over de toekomst van de warmtevoorziening in de stad. De aanloop naar een stadsbreed Energie Akkoord en de Gemeenteraadsverkiezing in maart 2018 vormen de aanleiding dit manifest op te stellen.

Initiatiefnemers van het manifest, Groene Regentes en Langebeesten Energiek:

"We zijn blij met dit manifest bewonersorganisaties gezamenlijk één stem te geven in het stedelijk overleg over de warmtetransitie. Vaak wordt er over bewoners gesproken maar nauwelijks met bewoners. We verwachten dat, mede door dit manifest, rekening wordt gehouden met de belangen van alle Hagenaars. Niet alleen met die van het bedrijfsleven. We hebben haast, wij zijn al begonnen. Op naar een duurzaam warme toekomst. Laten we dit samen aanpakken!"

PROJECTEN

- In Den Haag hebben **vier wijkverenigingen** van Haagse oud-bouwwijken gezamenlijk een verkenning laten uitvoeren naar de kansen voor benutting van restwarmte uit de vergistingsinstallatie en de afvalwaterzuivering in Scheveningen (Houtrust-project). De vrijkomende warmte zou 2000 tot 5000 woningen en utiliteitsbouw kunnen verwarmen. Gaandeweg ontstond een concept van de warmterivier om restwarmte uit het riool te benutten ("Er vloeit nu 200.000 m³ schoon, zoet en warm water per dag naar de zee"), waardoor in totaal 15.000 wooneenheden van warmte kunnen worden voorzien. Dit concept is in 2016-2017 verder uitgewerkt door het lokale energiebedrijf CMAG (het project is volledig gefinancierd o.a. door Fonds 1818, ASN en de Rijksoverheid). Het project heeft binnen de gemeente onvoldoende steun verworven en staat voorlopig on hold. Twijnstra en Gudde onderzoekt in opdracht van de gemeente wat de achterliggende oorzaken hiervan zijn (resultaat verwacht in 2018). Het warmterivier-concept wordt momenteel in Nieuwkoop toegepast voor verwarming van een openlucht zwembad en industrieterrein, nieuw en oudbouw woonwijken volgen.
- In de **Haagse Vruchtenbuurt** is het initiatief Warm in Wijk gestart om 'Van gaslos' te gaan. Hierbij wordt ook gekeken naar de mogelijkheden om over te stappen op een collectief netwerk van duurzame warmte, waarbij onder andere gedacht wordt aan geothermie. De groep werkt samen met Alliander DGO aan een haalbaarheidsonderzoek. Hierbij zijn ook de mogelijkheden voor een warmtecoöperatie onderzocht. In voorjaar 2018 wordt naar verwachting een warmtecoöperatie voor de Vruchtenbuurt opgericht. Deze richt zich in eerste instantie op vraagontwikkeling van een lokaal warmtenet (en mogelijk later op exploitatie).
- In andere wijken wordt samen met coöperaties Groene Regentes, Langebeesten Energiek en met steun van Duurzaam Den Haag onderzoek gedaan naar de mogelijkheden voor de lokale warmtenetten, bodemwarmte, warmtepompen in VvE's, oude hofjes en woningen.
- In de Haagse wijk **Ypenburg** zijn ruim 10.000 huishoudens en overige gebouwen aangesloten op het stadswarmtenet van Eneco. Dit net wordt gevoed met twee gascentrales. Het Bewoners Platform Ypenburg (BPY) waarin alle bewonersverenigingen van Ypenburg zijn vertegenwoordigd heeft zich in 2015 als doel gesteld om het warmtenet CO₂-neutraal te maken. Met het energiebedrijf Eneco is in juni 2015 een intentieverklaring getekend. Vervolgens heeft het BPY de aparte stichting Hernieuwbare Warmte Ypenburg (HWY) opgericht. De missie: bewoners willen in 2025 comfortabel verwarmd worden met CO₂-neutrale verwarming zonder dat het daardoor duurder wordt. Dit kan alleen lukken in samenwerking met de gemeente en Eneco (aldus HWY). HWY werkt aan een netwerk en commitment van betrokken partijen. In 2018 wordt een nieuwe samenwerkingsovereenkomst afgesloten met Eneco en de gemeente. De bewoners worden geïnformeerd en betrokken speciale dagen over warmte, via de media en flyers die over heel Ypenburg worden verspreid.

Ook in andere regio's zijn warmte-initiatieven te vinden.

- In **Oegstgeest** onderzoekt een groep bewoners, verenigd als EnergiekPoelgeest, de kansen voor warmtewinning uit nabijgelegen warmtebronnen. Gedacht wordt aan warmteonttrekking uit een zandwinningplas of de nabijgelegen afvalwaterzuiveringsinstallatie. De wijk Poelgeest is aangesloten op het stadswarmtenet van Leiden dat nu nog gevoed wordt met warmte van de gascentrale in Leiden en (zeer waarschijnlijk) na 2020 met restwarmte uit het Rijnmond gebied (via de 'regionale warmterotonde'). De initiatiefnemers zijn op zoek naar financiering voor een haalbaarheidsonderzoek.

5.3 GREEN DEAL AARDGASLOZE WIJKEN

De lokale warmte-initiatieven sluiten aan bij landelijke en regionale ontwikkelingen of komen daaruit voort. We noemen hier de Green Deal Aardgasvrije Wijken, waar coöperaties bij betrokken zijn. In maart 2017 hebben 31 gemeenten, waaronder negen uit Zuid-Holland de Green Deal Aardgasvrije Wijken ondertekend. Doel is versnelling van de ontwikkeling van aardgasvrije wijken. Tien andere Zuid-Hollandse gemeenten zijn als partner betrokken, dat wil zeggen dat ze geen koploper willen zijn maar het proces op andere manieren ondersteunen.

Vanuit de coöperatieve beweging is ODE decentraal, de landelijke belangenvereniging van energiecoöperaties, medeondertekenaar van de Green Deal. Samen met HIER opgewekt en de Natuur en Milieufederaties werken zij aan versterking van de rol van burgerinitiatieven en energiecoöperaties.

Green Deal Aardgasvrije wijken:

Samen met de 31 gemeenten en 5 netbeheerders wordt in geselecteerde wijken het proces naar aardgasvrij in gang gezet, en wordt gezamenlijk gezocht naar mogelijkheden voor versnelling en oplossingen voor eventuele barrières. Op basis van hun ervaringen in de praktijk willen de dealpartijen bijdragen aan de aanpassing van de condities voor de warmtetransitie. Het gaat daarbij om drie aspecten: de wetgeving, financieringsconstructies en het vastleggen van verantwoordelijkheden en bevoegdheden.

We hebben geen volledig beeld van de manier waarop Zuid-Hollandse coöperaties in dit proces betrokken zijn. De volgende voorbeelden geven een indruk:

- De gemeente **Schiedam** is ondertekenaar van de Green Deal en werkt daarin samen met Eneco, Stedin en de provincie. In twee wijken is een pilot gestart waarin onderzocht is op welke manier de wijken van warmte kunnen worden voorzien zonder gasvoorziening. De wijken liggen dichtbij het stadswarmtenet van de regio Rotterdam, waardoor aansluiting op het collectieve warmtenet een serieus alternatief vormt. Het onderzoek is afgerond in 2017. Een bewonersgroep heeft op verzoek van de partners advies uitgebracht over de plannen. De coöperatie EnergiekSchiedam/Schiedamse Energie Collectief (SEC) volgt het proces op de voet en positioneert zich zo veel mogelijk als belangenvertegenwoordiger van bewoners. Ze heeft meegewerkt aan het advies van de wijkbewoners en daarnaast ook zelf een eigen advies uitgebracht. Bewoners en de coöperatie spraken in principe hun steun uit voor de voorgestelde aanpak, maar gaven daarbij een aantal aandachtspunten mee. Ze maken zich o.a. zorgen over de rol van Eneco die op dit moment het monopolie heeft op de Schiedamse warmtemarkt. Keuzevrijheid wordt belangrijk gevonden. Eind 2017 is nog niet duidelijk op welke manier er vervolg aan bewonersbetrokkenheid gegeven wordt. De coöperatie heeft aangeboden om namens de bewoners vinger aan de pols te houden.

EnergiekSchiedam/SEC:

We hebben zorg over de rol van Eneco in het voortraject. [...] Een monopolie voor een aantal jaren zou onvermijdelijk kunnen zijn, maar als het komt tot een monopolie zorg er dan voor dat er goede afspraken gemaakt worden aan de voorkant van het traject. Wij raden aan dat Eneco zich terugtrekt uit de projectgroep en bijvoorbeeld een rol als adviseur op zich neemt.

- De gemeente **Leiden** is een van de eerste gemeenten die een warmtevisie heeft vastgesteld (2017). Burgerinitiatief Energiek Leiden is vanaf het begin partij geweest en ondersteunt de warmtevisie. De doelen zijn ambitieus: in 33 jaar bijna 50.000 huizen aardgasvrij. EnergiekLeiden is lid van de stuurgroep en daarmee mede verantwoordelijk voor de strategische aansturing, en daarnaast ook lid van de projectgroep die met bewoners aan de slag gaat. EnergiekLeiden brengt professionele expertise in en benadert de ontwikkeling zoveel mogelijk vanuit het bewonersperspectief. Hierbij maken ze gebruik van hun ervaringen als wijkambassadeur van de besparingscampagne.

EnergiekLeiden:

Participatie van bewoners in Leiden is een cruciaal uitgangspunt, want het gaat om grote beslissingen die effect hebben tot achter de voordeur en dus een grote impact hebben op het dagelijks leven van veel mensen. Het grootste knelpunt lijkt voorlopig dat er het belang nog steeds erg onderschat wordt en er veel te weinig meters worden gemaakt. EnergiekLeiden probeert als burgerinitiatief er bovenop te zitten om het proces op tempo te houden.

- In **Dordrecht** zet Drechtse Stroom zich actief in voor wonen zonder aardgas. Begin 2018 hebben ze een goed bezochte bijeenkomst georganiseerd. Van de 180 deelnemers hebben 77 zich aan gemeld voor een vervolg. Het idee is dat mensen van soortgelijke woningen groepsgewijs bij elkaar gebracht worden en van advies worden voorzien. Dit kan alleen lukken als er bewoners zijn die daar bij helpen. Deze aanpak bouwt voort op de blok-voor-blok-aanpak. Drechtse Stroom loopt hiermee vooruit op de aanpak van de Regionale Energiestrategie die gericht is op aardgasvrije woningen en een wijkgerichte aanpak.

5.4 REGIONALE ENERGIETRANSITIEPLANNEN

Een ontwikkeling waar energiecoöperaties mee te maken hebben of krijgen, betreft de 'regionale aanpak van de energietransitie'. Dit gaat verder dan de warmtetransitie en omvat de energietransitie in brede zin (wind, zon, warmte, besparing, mobiliteit).

DE OPKOMST VAN DE REGIO

Gemeenten gaan steeds vaker samenwerken in regionaal verband, met elkaar, met de provincie, waterschappen, netbeheerders, bedrijfsleven, maatschappelijke instellingen en alle andere relevante partijen. Ze worden daartoe aangemoedigd door het Rijk en de bestuurlijke koepels als de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG), het Interprovinciaal Overleg (IPO) en de Unie van Waterschappen (UvW). De energietransitie vraagt om afstemming en afwegingen van belangen op alle schaalniveaus, zowel lokaal, provinciaal als op rijksniveau. Het idee is dat 'de regio' een belangrijke verbindende schakel vormt tussen alle betrokken partijen. De regionale benadering van de energietransitie is nog volop in ontwikkeling. In een aantal regio's is ervaring opgedaan, onder andere in de pilotprogramma's regionale energiestrategieën (VNG) en energietransitie in de omgevingsvisie (IenM). Verwacht wordt dat alle regio's komende jaren een integrale Regionale Energie- en Klimaatstrategie (REKS) gaan opstellen (IBP 2018).

Een regio is groot genoeg voor serieuze investeringen terwijl bedrijven en bewoners het toch als herkenbare eenheid voelen. Regionale overeenkomsten maken projecten vergelijkbaar en daarmee een goede basis voor kennisuitwisseling. Ook de energietransitie kan profiteren van gebieds-specifieke kansen. Dat is interessant voor investeerders, biedt ruimte voor bewonersinitiatieven en stimuleert de regionale economie. (bron: VNG pilot Slim Schakelen)

RELEVANT VOOR COÖPERATIES

Deze ontwikkeling is relevant voor energiecoöperaties. Coöperaties delen de doelen met de overheden: verduurzaming van de regionale energievoorziening. Ze verbinden de energietransitie met economische en maatschappelijke opgaven, zijn lokaal én regionaal actief en mobiliseren betrokkenheid van bewoners en lokale bedrijven. In die zin zijn coöperaties een logische en natuurlijke partner in een regionaal strategievormingsproces. Het gaat twee kanten op: de regionale context bepaalt de speelruimte van coöperaties én tegelijkertijd bepalen coöperaties die speelruimte door actief deel te nemen aan het regionale proces.

ERVARINGEN UIT DE ZUID-HOLLANDSE PRAKTIJK

Regio's in Zuid-Holland hebben ervaring opgedaan met de regionale strategievorming:

- Regio Hart van Holland (deel van Holland Rijnland) was een van de eerste pilots gericht op de ruimtelijke implicaties van de energietransitie in de omgevingsvisie (2014-2015). De regio Holland Rijnland heeft dit verder uitgewerkt tot een Regionaal Energieakkoord (eind 2017).
- Regio Midden-Holland en regio Drechtsteden waren pilots in het landelijke VNG pilotprogramma Regionale Energiestrategie (2016-2017).
- Op Goeree-Overflakkee is in 2013 al een ruimtelijke analyse gemaakt van de impact van de energietransitie. De gemeente, tevens regio, heeft een aanzienlijke winddoelstelling.
- Andere regio's wordt gewerkt aan regionale transitieplannen met de provincie.

Energiecoöperaties zijn in alle regio's betrokken, al verschilt de manier waarop sterk per regio. Soms zit een coöperatie aan tafel bij de stuurgroep en kan op die manier een stevige stempel drukken op het proces, in andere gevallen staat ze meer op afstand als één van de partners. (Zie: bijlage Regionale energiestrategieën, VNG pilotprogramma 2017).

Het is nog te vroeg om te zien op welke manier de coöperaties hun rol precies invullen, in welke mate zij betrokken zijn en wat dat oplevert. Dat gaat komende jaren blijken. We noemen hier het voorbeeld van de Drechtsteden, waar de regionale energiestrategie in 2017 samen met een groot aantal stakeholders is uitgewerkt en waar begin 2018 afspraken zijn vastgelegd in een een samenwerkings-overeenkomst en samenwerkingagenda. Drechtse Stroom heeft zich aan dit proces gecommitteerd.

VOORBEELD DRECHTSE STROMEN

Stichting Drechtse Stroom is een burger-energie beweging van onderop die sinds 2012 actief is in de Drechtsteden. Ze werken aan energiebesparing, coöperatieve zonprojecten en windprojecten via Drechtse Wind. De coöperatie was betrokken de ontwikkeling van de Regionale Energiestrategie Drechtsteden, als deelnemer aan de ruimteateliers en de taakgroep aardgasloze wijken, en is mede-ondertekenaar van de Samenwerkingsovereenkomst en -agenda (2018). Drechtse Stroom draagt met haar bestaande activiteiten bij aan de realisatie van de regionale doelen (collectieve zon, wind, energiebesparing en warmte; zie eerdere hoofdstukken). De samenwerkingsagenda benadrukt hun rol bij energiebesparing en opwekking met zonne-energie. Opvallend is dat er weinig aandacht is voor windenergieplannen.

Drechtse Stroom:

We hebben meegedaan [met de regiostrategie] maar eerst wel op enige afstand. Het was nogal hoog over, we misten zicht op concrete acties, zeker in de eerste fase. Later werd het al concreter en dat juichen wij toe. Wij zijn een echte doe-organisatie en zoeken samenwerking. We willen aanhaken als er zicht is op concrete projecten die hier aan bijdragen, projecten die pakweg binnen twee jaar zijn te realiseren en er een gelijkwaardige rol voor burgers is. Essentieel voor ons is, dat de burger meegenomen wordt in de probleemstelling, invloed krijgt hoe de transitie vorm wordt gegeven en we willen ons ook inzetten om van onderop projecten die ertoe doen te realiseren.

Als Drechtse Stroom willen we een belangrijke bijdrage leveren aan de uitvoering van de Energiestrategie Drechtsteden. De in de samenwerkingsagenda genoemde aanpak bij 'energiebesparing op wijk-, buurt- en blokniveau' kunnen wij in belangrijke mate vormgeven op basis van onze ervaring. Het energieloket Drechtsteden en de netbeheerders krijgen een centrale rol in dit traject. Wij vinden die aanpak nogal van bovenaf en te weinig ruimte voor burgers om zelf inbreng te hebben. Maar we doen wel mee.

DE REGIO ALS VERBINDER IN DE ENERGIETRANSITIE

Energieagenda Provincie Zuid-Holland (2016)

De provincie maakt samen met de gemeenten in de regio's Midden-Holland en Drechtsteden plannen voor het versnellen van de energietransitie op lokaal en regionaal niveau. Dat gebeurt in het kader van VNG-pilots om tot regionale energiestrategieën te komen. Ook in de andere regio's (Holland Rijnland, MRDH, Alblasserwaard-Vijfheerenlanden en Goeree-Overflakkee) werkt de provincie samen aan regionale transitieplannen. Op basis van een analyse van het regionale energieverbruik, het potentieel voor schone opwekking en de mogelijkheden tot besparing wordt een uitvoeringsaanpak opgesteld. Daarbij komen uiteraard ook vraagstukken als financiering, organisatie, ruimtelijke inpassing en draagvlak aan de orde. (bron: Energieagenda Watt Anders)

VNG Pilotprogramma Regionale Energiestrategie (2016-2017)

Op 22 mei 2016 is de Deal Pilots Regionale Energiestrategie ondertekend door de zes dealpartijen: de ministeries van Economische Zaken, Infrastructuur en Milieu en Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties, de Vereniging Nederlandse gemeenten, de Unie van Waterschappen en het IPO. Deze deal heeft geresulteerd in het Programma Regionale Energiestrategieën. Met dit programma willen de dealpartijen ervaring opdoen met een aanpak waarmee in zeven pilot-regio's wordt gewerkt aan een regionale energiestrategie. Deze aan-

pak bestaat uit de realisatie van de beoogde CO₂-reductie op korte termijn en aan het samenvoegen van alle ontwikkelingen en plannen tot een samenhangende strategie voor de betreffende regio in relatie tot de lange termijn opgave (www.regionale-energiestrategie.nl).

Interbestuurlijke Programma (2018)

Het Interbestuurlijke Programma (IBP) geeft uitvoering aan afspraken in het regeerakkoord over een aantal grote maatschappelijke opgaven. Deze opgaven beperken zich niet tot de grenzen van een gemeente of regio. Het Rijk, gemeenten, provincies en waterschappen hebben daarom afgesproken om samen een aantal grote maatschappelijke opgaven aan te pakken. Dat moet in de tweede helft van 2018 leiden tot concrete afspraken. Dit betreft o.a.: Samen aan de slag voor het klimaat, door onder meer een CO₂-reductie tot 49 % in 2030 en circa 50.000 nieuwbouwwoningen per jaar aardgasvrij op te leveren in 2021 en 30.000-50.000 bestaande woningen per jaar aardgasvrij te maken of 'aardgasvrij-ready'. Bij de inrichting van het land moet rekening gehouden worden met klimaatverandering. Er wordt onder meer gedacht aan een meerjarige programmatische nationale aanpak met landsdekkend integrale regionale energie en klimaat strategieën (REKS). (bron: Programmastart Interbestuurlijk Programma)

6

Lokale energie: markt

Lokaal duurzaam opwekken én lokaal leveren, ofwel de energiekringloop sluiten, was vanaf het begin de doelstelling van de energiecoöperaties. Vrijwel elke energieleverancier biedt inmiddels Nederlandse wind- en zonnestroom aan. De coöperaties voegen daar maatschappelijke en sociale dimensie aan toe: baten lokaal, van, voor en door de gemeenschap. Coöperaties zijn daarmee ook actief in de energiemarkt: ze bundelen inkoopkracht, verkopen lokaal opgewekt stroom en zijn zelf actief als energieleverancier. In Zuid-Holland wordt eind 2017 een belangrijke stap gezet: Den Haag koopt lokaal en duurzaam in.

Coöperaties en de energiemarkt

Coöperaties zijn op drie manieren actief in de energiemarkt:

1. Een coöperatie is zelf energieleverancier, heeft een eigen leveranciersvergunning en kan daarmee handelen in stroom en gas. Een coöperatieve energieleverancier koopt stroom in van andere lokale coöperaties en kan dit doorleveren aan de leden van die coöperaties en anderen.
2. Een coöperatie organiseert collectieve inkoop van energie. De coöperatie maakt afspraken met een energieleverancier en leden van de coöperatie profiteren van gunstige voorwaarden. Dit wordt wederverkoop genoemd. Steeds vaker levert de coöperatie, via de energieleverancier, ook eigen, lokale energie.
3. Een coöperatie is producent en verkoopt de stroom en certificaten/garantie van oorsprong aan een energieleverancier, die dit vervolgens doorverkoopt aan anderen.

In de praktijk doen zich combinaties van deze varianten voor.

6.1 COÖPERATIEVE ENERGIELEVERANCIER

Er zijn twee coöperatieve energieleveranciers actief in de markt:

OM (voormalig DE Unie) en Noordelijk Lokaal Duurzaam (NLD Energie).

- Noordelijk Lokaal Duurzaam (NLD Energie) is de grootste coöperatieve leverancier, met 75 aangesloten lokale coöperaties uit Friesland, Groningen en Drenthe. NLD Energie is alleen actief in de Noordelijke provincies.
- OM heeft 35 leden, waaronder 32 lokale energiecoöperaties, De WindUnie, een coöperatie van windmoleneigenaars (meestal agrariërs), lokaal energiebedrijf Tegenstroom uit Haarlemmermeer (niet-coöperatief) én energieleverancier Eneco.

De coöperatieve leveranciers zijn ontstaan uit een samenwerking tussen lokale energiecoöperaties die de energielevering in eigen hand wilden nemen. Het model is als volgt: lokale energiecoöperaties zijn lid van de coöperatieve leverancier (al dan niet via een regionale koepel) en hebben als mede-eigenaar zeggenschap over de bedrijfsvoering. Hun eigen leden (particulieren en bedrijven) kunnen klant zijn bij deze 'eigen' coöperatieve leverancier.

OM en NLD Energie beschikken sinds 2013 en 2014 over een eigen leveranciersvergunning, handelen direct op de markt en houden de winsten binnen de coöperatieve gemeenschap. De winst wordt geïnvesteerd in sociale of duurzame projecten van, voor en door de gemeenschap, zoals dorpsvoorzieningen, bibliotheek, dorpsschool of winkel. Beide coöperaties kopen zoveel mogelijk stroom in van de aangesloten coöperaties en leveren daarnaast energiediensten.

Voor Zuid-Holland is de coöperatieve leverancier OM het belangrijkste. Twee van de leden komen uit Zuid-Holland: 070Energiek en Hoekse Waard Duurzaam.

070Energiek (website)

070Energiek is lid van OM, het groenste energiecollectief van Nederland. Wil jij de baas zijn over jou eigen energie? Onafhankelijk van de grote energiemaatschappijen? Bij ons ben je meer dan klant. Je bent mede-eigenaar en zo deel jij dus ook mee in onze winst. Samen met de andere leden beslis jij in welke duurzame Haagse Stroom projecten geïnvesteerd zal worden. Zo maken we samen Den Haag duurzaam. Ja, ik wil Haagse Stroom!

Stap je over op 070Energiek, dan investeer je in de toekomst van duurzame energieprojecten in Den Haag. Of het nu een biovergister is die lokaal gas opwekt, zonnepanelen op het dak van een schoolgebouw, of door gebruik te maken van restwarmte. 070Energiek is er voor iedereen en daarom gaan wij samen om.

6.2. COLLECTIEVE INKOOP

Collectieve inkoop van energie is landelijk gezien de meest voorkomende activiteit van coöperaties in de energiemarkt; 60% van de energiecoöperaties heeft afspraken gemaakt met een energieleverancier. De belangrijkste partners voor collectieve inkoop zijn de twee coöperatieve leveranciers.

Zuid-Holland wijkt af van het landelijke beeld: van de 29 lokale en windcoöperaties bieden maar acht een collectieve inkoopregeling aan (28%). Het is niet bekend waarom dit relatief weinig gebeurt in deze regio.

Overzicht collectieve inkoop (wederverkoop)

	Zuid-Holland	Landelijk
OM (De Unie)	2	32
NLD Energie	-	75
Greenchoice	3	47
Qurrent	1	4
Anode	2	3
Andere leverancier	-	12
Totaal collectieve inkoop	8 (28%)	173 (57%)
Geen collectieve inkoop	21 (72%)	133 (43%)
Totaal lokale/wind coöperaties (exclusief projectcoöperaties)	29	306

6.3. VERKOOP VAN EIGEN STROOM

De verkoop van stroom aan een energieleverancier is de derde manier waarop een coöperatie met de energiemarkt te maken heeft. Hiervan is sprake als een coöperatie een eigen productie-installatie heeft. Twee situaties doen zich voor:

- Levert de productie-installatie stroom aan de dakeigenaar dan is er sprake van direct gebruik ('achter de meter' over de aansluiting van de dakeigenaar) en, in geval van een overschot, van teruglevering, niet van verkoop. In dat geval heeft de coöperatie te maken met de energieleverancier van de dakeigenaar.
- Levert de productie-installatie 'voor de meter' – ofwel aan het elektriciteitsnet over een eigen aansluiting (of een virtuele aansluiting), dan is er sprake van daadwerkelijk verkoop van stroom en is een verkoopcontract noodzakelijk: een zogenaamde Power Purchase Agreement (PPA) en/of voor de garanties van oorsprong (meestal beide).

De tweede variant (voor de meter) komt steeds vaker voor nu het aantal postcoderoosprojecten en zonneparken toeneemt. In het geval van een postcoderoosproject verkoopt de coöperatie de stroom aan een energieleverancier.

In 2017 was landelijk bij ongeveer 55% van alle zonprojecten sprake van een stroomverkoopcontract met een energieleverancier (PPA). In de andere gevallen was sprake van direct gebruik of teruglevering (achter de meter). Bij de Zuid-Hollandse zonprojecten is relatief vaker sprake van stroomverkoop (67%). Greenchoice is de belangrijkste inkoper van collectieve zonnestroom (12 van de 33 zonprojecten).

Bij grotere zonneparken en windparken is eigenlijk altijd sprake van stroomverkoop omdat er een zelfstandige aansluiting op het elektriciteitsnet nodig is. Deltawind heeft contracten afgesloten met verschillende leveranciers, Qurrent verkoopt de windstroom via eigen kanalen. In de nabije toekomst ontstaat een nieuwe en unieke situatie, als de coöperaties Deltawind en Zeeuwind de stroom van het nieuwe windpark Krammer direct aan vier grote energie-intensieve bedrijven (Google, Akzo, Philips en DSM) verkopen, zonder tussenkomst van een energieleverancier.

Deltawind.

“Het is de eerste keer dat consumenten op zo'n grote schaal aan het bedrijfsleven energie leveren”

6.4 COMBINATIES: ZELFLEVERING

Er zijn combinaties van bovenvermelde varianten mogelijk. Zo kan een coöperatie met eigen productie hun wind- of zonnestroom aanbieden aan de eigen leden. De kringloop tussen aanbod en vraag wordt gesloten; de coöperatie levert aan zichzelf (zelflevering). Dit kan alleen met tussenkomst van een energieleverancier, waarbij het lid klant moet worden van dezelfde energieleverancier aan wie de stroom verkocht wordt. Feitelijk is hier sprake van een combinatie van stroomverkoop en collectieve inkoop bij een energieleverancier. Dit mag niet verplicht worden, omdat klanten moeten kunnen switchen, ook diegenen die in een project hebben geïnvesteerd en lid zijn van de coöperatie.

In het verleden hebben (wind)coöperaties betoogt dat zij hun stroom direct aan de eigen leden zouden moeten kunnen leveren, zonder dat er energieleverancier tussen zit (echte zelflevering). Dit is in de huidige wet- en regelgeving niet toegestaan; er is altijd een leveranciersvergunning nodig als er stroom uitgewisseld wordt via het openbare elektriciteitsnet. Met het coöperatieve leveranciersmodel komt zelflevering wel steeds dichterbij, omdat zeggenschap over de levering bij de leden van de coöperaties ligt.

In Zuid-Holland kunnen de leden van Blijstroom Rotterdam en EnergiekSchiedam hun eigen zonnestroom geleverd krijgen. De partij aan wie de zonnestroom verkocht wordt, levert ook aan leden die klant worden via een collectieve inkoopcontract. Het is niet bekend hoeveel leden hiervan gebruik maken.

6.5 ENERGIELEVERANCIERS ALS PROJECTPARTNERS OF - ONTWIKKELAARS

Coöperaties werken daarnaast ook op andere manieren samen met energiebedrijven.

- **Greenchoice** ondersteunt coöperaties bij projectontwikkeling en faciliteert een netwerk van energiecoöperaties.
- **HVC** is een belangrijke partner voor windenergie in de Drechtsteden Zuid-Holland en Noord Noord-Holland. HVC is zowel energieleverancier, als projectontwikkelaar en een van de laatste waarbij de aandelen in handen zijn van gemeenten. HVC heeft samen met de gemeente Dordrecht de Energie Coöperatie Dordrecht opgericht om lokale productie van de grond te krijgen. Dit is geen burgercoöperatie. HVC werkt daarnaast samen met burgercoöperatie Drechtse Stroom/Drechtse Wind aan het windproject op de Krabbegors.

HVC over samenwerken met energiecoöperaties:

Wij zien lokale energiecoöperaties als cruciale schakel in het energie- en klimaatbeleid van gemeenten. Coöperaties staan zowel dichtbij de inwoner als de gemeente. Ze bouwen op 'het vertrouwen van elkaar kennen' en kunnen draagvlak creëren voor het beleid onder inwoners en bedrijven. HVC Lokale Energie zoekt daarom altijd naar manieren om met coöperaties samen te werken. Hierbij ligt onze toegevoegde waarde onder meer in professionaliteit en uitvoeringskracht, de ontwikkeling van financiële participatiemodellen en haalbaarheidsstudies op het gebied van zon, wind en warmte. (bron: website HVC)

6.6 ENERGIELEVERANCIERS MET EEN EIGEN COÖPERATIE

De volgende energieleveranciers ontwikkelen eigen projecten en hebben zelf een coöperatie opgericht. We zijn ze in eerdere hoofdstukken al tegen gekomen.

- **Current** heeft de Coöperatie Current opgericht, waarvan alle klanten lid zijn. De coöperatie is aandeelhouder van het windpark Hellegatsplein in Zuid-Holland en van andere projecten elders in het land. Participatie verloopt via een Windtegoed, waarmee een klant recht op de windstroom verkrijgt. Dit is een stroomproduct (geen financiële participatie).
- De energieleverancier **VrijopNaam** ontwikkelt en beheert zonneparken die ondergebracht worden in de coöperatie Vrijopnaam. Klanten kopen een 'paneelopnaam' waarmee ze het recht kopen op de stroomopbrengst van een zonnepaneel. In Zuid-Holland gaat in 2018 een project in Bleiswijk van start.
- De **Eneco Zonnehub** zonneprojecten zijn initiatieven van energiebedrijf Eneco. De projecten worden ondergebracht in een nieuwe projectcoöperatie (Zonnehub).

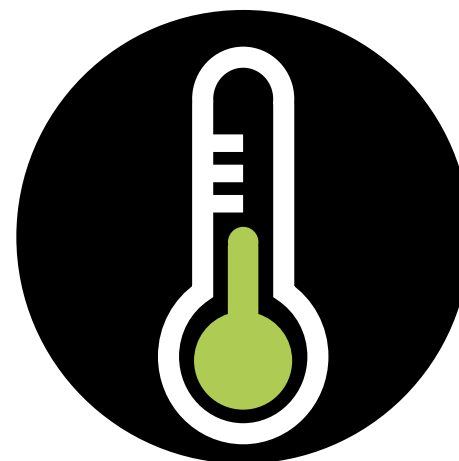
6.7 LOKALE ENERGIEKRINGLOOP: DE VRAAG NEEMT TOE

De vraag naar lokaal duurzaam opgewekte energie neemt toe. Gemeenten spelen een belangrijke rol door voorwaarden te verbinden aan de aanbesteding van stroominkoop: ze willen lokaal opgewekte stroom en bij voorkeur van de energiecoöperaties. De landelijke monitor noemt initiatieven in de regio Arnhem-Nijmegen en de Noordelijke provincies (LEM 2017). In Zuid-Holland wordt eind 2017 een belangrijke doorbraak bereikt:

- In Zuid-Holland ondertekenden de gemeente Den Haag, coöperatieve leverancier OM, Eneco en de Haagse coöperatie 070Energie een contract, waarin is afgesproken dat de gemeente vanaf 2019 de stadsdeelkantoren voorziet van lokaal opgewekte energie. 070Energie en OM zijn verantwoordelijk voor 10% van de groene stroomproductie, Eneco neemt 90% voor haar rekening. 070Energie zal samen met bewonersinitiatieven in de stad stroom lokaal gaan opwekken door middel van collectieve zonneprojecten in Den Haag (20.000 zonnepanelen).

Gemeente Den Haag:

De gemeente Den Haag gaat vanaf 2019 als eerste grote gemeente in Nederland duurzaam opgewekte stroom gebruiken voor haar kantoren, openbare verlichting, verkeersregelinstanties, gemalen, sporthallen en zwembaden. Dit staat in de twee elektriciteitscontracten die de gemeente Den Haag dinsdag heeft getekend met Eneco en OM. [...] De Haagse wethouder Wijsmuller vindt het mooi dat energiecoöperatie OM zo'n belangrijke rol speelt in dit verhaal. Volgens hem is dit wederom een goed voorbeeld van Haagse Kracht. 'Ik vond dat zo belangrijk vier jaar geleden, om dat principe van Haagse Kracht uit te dragen. En ik zie dat het groeit, dat steeds meer Hagenaars betrokken zijn bij de stad en initiatieven nemen om de stad mooier en duurzamer te maken. (bron: website)

bijlage

Energiecoöperaties

De term 'energiecoöperatie' gebruiken we voor alle burger(energie) collectieven – of initiatieven met een juridische rechtsvorm en registratie bij de Kamer van Koophandel. De energiecoöperatie is gericht op energieopwekking, besparing en levering, burgers (particulieren) zijn de belangrijkste dragers van de organisatie. We maken onderscheid tussen windcoöperaties, lokale energiecoöperaties en projectcoöperaties.

Windcoöperaties

nr	naam	gemeente	regio	provincie	jaar	type
1	Coöperatieve Vereniging Drechtse Wind Cdw U.A.	Dordrecht	Drechtsteden	Zuid-Holland	2014	windcoöperatie
2	Deltawind	Goeree-Overflakkee	Goeree-Overflakkee	Zuid-Holland	1989	windcoöperatie
3	Rijnland Wind Coöperatie U.A.	Leiden	Holland Rijnland	Zuid-Holland	2017	windcoöperatie
4	De Windvogel	Gouda	Landelijk	Nederland	1991	windcoöperatie

Lokale energiecoöperaties

nr	naam	gemeente	regio	provincie	jaar	type
1	Coöperatie Nyewaard	Molenwaard	Alblasserwaard-Vijfheerenland	Zuid-Holland	2017	lokale coöperatie
2	Stichting Drechtse Stroom	Dordrecht	Drechtsteden	Zuid-Holland	2014	lokale coöperatie
3	Coöperatie Hoeksche Waard Duurzaam	Oud-Beijerland	Hoeksche Waard	Zuid-Holland	2010	lokale coöperatie
4	Stichting EnergiekLeiden	Leiden	Holland Rijnland	Zuid-Holland	2013	lokale coöperatie
5	Lokaal Energie Opwekken Oegstgeest (LEOO)	Oegstgeest	Holland Rijnland	Zuid-Holland	2013	lokale coöperatie
6	Stichting Zoeterwoude Duurzaam 2030	Zoeterwoude	Holland Rijnland	Zuid-Holland	2016	lokale coöperatie
7	Kaag en Braassem Energie (KB Energie)	Kaag en Braassem	Holland Rijnland	Zuid-Holland	2017	lokale coöperatie
8	Coöperatie Groene Hart Energie	Alphen a/d Rijn	Midden-Holland	Zuid-Holland	2013	lokale coöperatie
9	EnergiekAlphen	Alphen a/d Rijn	Midden-Holland	Zuid-Holland	2014	lokale coöperatie
10	Energie Coöperatie Gouda	Gouda	Midden-Holland	Zuid-Holland	2015	lokale coöperatie
11	Coöperatie Groen Gouda	Gouda	Midden-Holland	Zuid-Holland	2017	lokale coöperatie
12	Vogelwijk Energie(k) (Vereniging)/Zonnevogel U.A. (projectcoop)	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland	2009	lokale coöperatie
13	Buurtenergie Statenkwartier (BES)	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland	2013	lokale coöperatie
14	070Energiek	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland	2014	lokale coöperatie
15	Duurzame energiecoöperatie Zoetermeer (DEZo)	Zoetermeer	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland	2014	lokale coöperatie
16	Groen Regentes/Coöperatie Zon der Gaslaan	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland	2015	lokale coöperatie
17	Langebeesten Energiek	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland	2015	lokale coöperatie
18	Coöperatie Deelstroom Delft U.A.	Delft	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland	2017	lokale coöperatie
19	Blijstroom	Rotterdam/Blijdorp	MRDH/Rijnmond	Zuid-Holland	2011	lokale coöperatie
20	Coöperatie EnergiekSchiedam/Stichting Schiedams Energie Collectief (SEC)	Schiedam	MRDH/Rijnmond	Zuid-Holland	2013	lokale coöperatie
21	Waardstroom (Vereniging)	Krimpenerwaard	MRDH/Rijnmond	Zuid-Holland	2014	lokale coöperatie
22	De Groene Stroom (Coöperatieve Vereniging voor Duurzame Energie)	Ridderkerk	MRDH/Rijnmond	Zuid-Holland	2015	lokale coöperatie
23	Coöperatie Nieuwe Lansinger Stroom (eerst: Duurzaam Lansingerland)	Lansingerland	MRDH/Rijnmond	Zuid-Holland	2016	lokale coöperatie
24	Coöperatie Vlaardings Energiecollectief (Vec)/Stichting VEC	Vlaardingen	MRDH/Rijnmond	Zuid-Holland	2016	lokale coöperatie
25	Voorne-Putten Energie	Westvoorne	MRDH/Rijnmond	Zuid-Holland	2017	lokale coöperatie

Projectcoöperatie van lokale energiecoöperaties

nr	naam	gemeente	regio	provincie	jaar	type	initiatiefnemer
1	Coöperatieve Energiewinkel Vijfheerenlanden	Molenwaard/Vianen	Alblasserwaard-Vijfheerenland	Zuid-Holland	2017	projectcoöperatie	De Knotwilg (Vianen, Utrecht)
2	Zon op Zwijndrecht U.A.	Zwijndrecht	Drechtsteden	Zuid-Holland	2015	projectcoöperatie	Drechtse Stroom/ Zon op NL
3	Zon op Hendrik-Ido-Ambacht Coöperatie U.A.	Hendrik-Ido-Ambacht	Drechtsteden	Zuid-Holland	2016	projectcoöperatie	Drechtse Stroom/ Zon op NL
4	Zon op Leiden Coöperatie	Leiden	Holland Rijnland	Zuid-Holland	2016	projectcoöperatie	EnergiekLeiden/ Zon op NL
5	Zon op Kaag en Braassem (eerst projectcoop nieuw)	Kaag en Braassem	Holland Rijnland	Zuid-Holland	2017	projectcoöperatie	KB energie/ Zon op NL
6	Coöperatie Zon der Gaslaan	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland	2015	projectcoöperatie	Groen Regentes
7	Zonnevogel Coöperatie U.A. (2 projecten)	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland	2015	projectcoöperatie	Vogelwijk Energiek
8	Zon Op Museon U.A.	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland	2015	projectcoöperatie	BES/Zon op NL
9	Zon op World Forum Coöperatie U.A.	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland	2017	projectcoöperatie	BES/Zon op NL
10	Coöperatie Blijstroom Noorderhavenkade U.A.	Rotterdam	MRDH/Rijnmond	Zuid-Holland	2015	projectcoöperatie	Blijstroom
11	Coöperatie Blijstroom Skar Ackersdijkstraat U.A.	Rotterdam	MRDH/Rijnmond	Zuid-Holland	2017	projectcoöperatie	Blijstroom

Projectcoöperatie van andere initiatiefnemer

nr	naam	gemeente	regio	provincie	jaar	type	initiatiefnemer
1	Energie Albrandswaard (in oprichting)	Albrandswaard	Alblasserwaard-Vijfheerenland	Zuid-Holland	2017	projectcoöperatie	burgerinitiatief/ontwikkelaar
2	Zon op de Beemd Coöperatie U.A.	Oud-Alblas	Alblasserwaard-Vijfheerenland	Zuid-Holland	2017	projectcoöperatie	burgerinitiatief/CoöperatieExpert
3	Zon op Voorschoten Coöperatie U.A.	Voorschoten	Holland Rijnland	Zuid-Holland	2016	projectcoöperatie	burgerinitiatief/Zon op NL
4	Zon op de Meije Coöperatie U.A.	Bodegraven-Reeuwijk	Midden-Holland	Zuid-Holland	2015	projectcoöperatie	burgerinitiatief/Zon op NL
5	Zon op de Meije ii Coöperatie U.A.	Bodegraven-Reeuwijk	Midden-Holland	Zuid-Holland	2016	projectcoöperatie	burgerinitiatief/Zon op NL
6	Zon op Woerdense Verlaat Coöperatie U.A.	Nieuwkoop (Woerdense Verlaat)	Midden-Holland	Zuid-Holland	2017	projectcoöperatie	burgerinitiatief/Zon op NL
7	Zon op Reeuwijk Coöperatie U.A.	Bodengraven-Reeuwijk	Midden-Holland	Zuid-Holland	2015	projectcoöperatie	burgerinitiatief/Zon op NL
8	Coöperatieve Vereniging Solar Green Point Cabfab - Den Haag U.A.	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland	2012	projectcoöperatie	Solar Greenpoint
9	Coöperatieve Vereniging Solar Green Point Den Haag e.o. U.A.	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland	2015	projectcoöperatie	Solar Greenpoint
10	Coöperatie Groenhofzicht	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland	2016	projectcoöperatie	burgerinitiatief/bedrijf
11	Coöperatie 't Oor Den Haag U.A.	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland	2016	projectcoöperatie	EVHB
12	Coöperatieve vereniging Solar Green Point A15 Barendrecht U.A.	Barendrecht	MRDH/Rijnmond	Zuid-Holland	2016	projectcoöperatie	Solar Greenpoint
13	Coöperatieve Vereniging Solar Green Point A20 Rotterdam U.A.	Rotterdam	MRDH/Rijnmond	Zuid-Holland	2014	projectcoöperatie	Solar Greenpoint
14	Coöperatie Zonnespiegel U.A.	Rotterdam	MRDH/Rijnmond	Zuid-Holland	2017	projectcoöperatie	burgerinitiatief/VVE
15	Coöperatie Zonnehub U.A.	Rotterdam/Schelluinen	MRDH/Rijnmond	Zuid-Holland	2017	projectcoöperatie	Eneco Zonnehub

Burgerinitiatieven zonder rechtsvorm (voor zover bekend)

nr	naam	gemeente	regio	provincie
1	Duurzaam Benoordenhout	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland
2	Duurzame Zeehelden	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland
3	Vruchtenbuurt Warm in de Wijk	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland
4	Wateringse Veld	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland
5	Gasvrij Scheveningen	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland
6	Den Haag Fossielvrij	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland
7	Den Haag in Transitie (DHiT)	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland
8	Duurzaam Bezuidenhout	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland
9	Groene Buurt	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland
10	Quartier Laak	Den Haag	MRDH/Haaglanden	Zuid-Holland
11	EnergiekPoelgeest	Oegstgeest	Holland-Rijnland	Zuid-Holland
12	Energie Transitie Alphen aan den Rijn	Alphen aan den Rijn	Holland-Rijnland	Zuid-Holland
13	Energiecollectief Capelle	Capelle a/d IJssel	MRDH/Rijnmond	Zuid-Holland

Plus: onbekend aantal wijk- en buurtinitiatieven energiebesparingscampagnes

bijlage

Collectieve zonprojecten

Collectieve zonprojecten zijn projecten waarbij zonnepanelen worden geplaatst op het dak of de grond van een derde partij (anders dan het collectief). Een burgercollectief is actief betrokken via een coöperatie of crowdfunding platform. De collectieven nemen één of meerdere rollen op zich: als ontwikkelaar, beheerders, eigenaar en/ of financier.

We maken onderscheid tussen:

- initiatiefnemers: projecten met lokale coöperaties, in een projectcoöperatie van andere initiatiefnemers en crowdfunding initiatieven.
- projectstatus: gerealiseerd eind 2016, gepland 2017, in voorbereiding/oriëntatiefase na 2017

De gegevens zijn gebaseerd op openbare bronnen (websites, persberichten), in kaart gebracht en geverifieerd op basis van de enquête en direct contact met de initiatiefnemers. Voor zover het geïnstalleerde vermogen in kWp niet is opgegeven, is het berekend aan de hand van het aantal zonnepanelen (260 Wp per paneel).

Indien een project niet is opgenomen of als er fouten in de tabel staan, neem dan contact op met: info@hieropgewekt.nl.

Collectieve zonprojecten

nr	projectnaam	gemeente	provincie	status	realisatie jaar	type	partner	vermogen (KWP)	regeling
1	SolarGreenPoint/Caballerofabriek	Den Haag	Zuid-Holland	gerealiseerd	2012	projectcoöperatie	Solar Green Point	250	anders
2	Zonnevogel/Eerste NLse Montessorischool (met SolarGreenPoint)	Den Haag	Zuid-Holland	gerealiseerd	2014	lokale coöperatie		24	postcoderoos
3	Zonnevogel/Zonnevogel Europeschool (met Solar Greenpoint)	Den Haag	Zuid-Holland	gerealiseerd	2014	lokale coöperatie		46	postcoderoos
4	Zon op De Meije (1 Kastelein)	Bodegraven	Zuid-Holland	gerealiseerd	2015	projectcoöperatie	Zon op Nederland	70	postcoderoos
5	BES/Zon op Museon	Den Haag	Zuid-Holland	gerealiseerd	2016	lokale coöperatie	Zon op Nederland	55	postcoderoos
6	Drechtse Stroom/Zon op Zwijndrecht (Gemeentehuis)	Zwijndrecht	Zuid-Holland	gerealiseerd	2016	lokale coöperatie	Zon op Nederland	55	postcoderoos
7	Drechtse Stroom/Zon op Zwijndrecht (Hart van Meerdervoort)	Zwijndrecht	Zuid-Holland	gerealiseerd	2016	lokale coöperatie	Zon op Nederland	33	postcoderoos
8	SolarGreenPoint/A20 Nieuw-Terbregge (fase 1: PCR)	Terbregge	Zuid-Holland	gerealiseerd	2016	projectcoöperatie	Solar Green Point	57	postcoderoos
9	Zon op De Meije (2 Koot)	Bodegraven	Zuid-Holland	gerealiseerd	2016	projectcoöperatie	Zon op Nederland	66	postcoderoos
10	Knotwilg/sportcomplex Poortzicht te Nieuwpoort	Molenwaard	Zuid-Holland	gerealiseerd	2017	lokale coöperatie	ZinZaken	87	postcoderoos
11	Blijstroom/Sporthal Noorderhavenkade	Rotterdam	Zuid-Holland	gerealiseerd	2017	lokale coöperatie		51	postcoderoos
12	Drechtse Stroom/Zon op Hendrik-Ido- Ambacht (Gemeentehuis)	Hendrik-Ido-Ambacht	Zuid-Holland	gerealiseerd	2017	lokale coöperatie	Zon op Nederland	67	postcoderoos
13	Drechtse Stroom/Zon op Zwijndrecht (RaJuBiBoS deel 1)	Zwijndrecht	Zuid-Holland	gerealiseerd	2017	lokale coöperatie	Zon op Nederland	33	postcoderoos
14	Zon op Reeuwijk/Huis van Alles	Reeuwijk	Zuid-Holland	gerealiseerd	2017	projectcoöperatie	Zon op Nederland	33	postcoderoos
15	Zon op Voorschoten (sporthal De Vliethorst)	Voorschoten	Zuid-Holland	gerealiseerd	2017	projectcoöperatie	Zon op Nederland	59	postcoderoos
16	Groenhofzicht/zonnedak Aegon	Den Haag	Zuid-Holland	gerealiseerd	2017	projectcoöperatie		117	postcoderoos
17	Zonnespiegel/zonnedak VVE	Rotterdam	Zuid-Holland	gerealiseerd	2017	projectcoöperatie		24	postcoderoos
18	DeelstroomDelft (eerst: GeldGroenWassen)/ Ekoplaza Delft Widar in de Zon (school)	Delft	Zuid-Holland	gerealiseerd	2013	participatie	GeldGroenWassen	22	salderen
19	ZonnepanelenDelen/Zonnedak RoyalMatic	Den Haag	Zuid-Holland	gerealiseerd	2015	participatie	ZonnepanelenDelen	41	salderen
20	Deltawind/zonnepark Ouddorp aan zee	Ouddorp	Zuid-Holland	gerealiseerd	2012	lokale coöperatie		840	SDE

nr	projectnaam	gemeente	provincie	status	realisatie jaar	type	partner	vermogen (KWP)	regeling
21	Groen Regentes/De Zon der Gaslaan (sporthal)	Den Haag	Zuid-Holland	gerealiseerd	2015	lokale coöperatie		62	SDE
22	EnergiekLeiden/Nieuwe Energie zonnecentrale	Leiden	Zuid-Holland	gerealiseerd	2015	lokale coöperatie		72	SDE
23	DEZo/Zonnepark Pelgrimshoeve	Zoetermeer	Zuid-Holland	gerealiseerd	2015	lokale coöperatie		27	SDE
24	ZonnepanelenDelen/Tennispark Kralingen	Rotterdam	Zuid-Holland	gerealiseerd	2015	participatie	ZonnepanelenDelen	43	SDE
25	ZonnepanelenDelen/Zonnedak Uit je Eigen Stad	Rotterdam	Zuid-Holland	gerealiseerd	2015	participatie	ZonnepanelenDelen	69	SDE
26	SolarGreenPoint/Tennisvereniging de Bataaf	Den Haag	Zuid-Holland	gerealiseerd	2015	projectcoöperatie	Solar Green Point	56	SDE
27	SEC/Zon op Wennekerpand	Schiedam	Zuid-Holland	gerealiseerd	2016	lokale coöperatie		57	SDE
28	Greencrowd/Delft SolarCity	Delft	Zuid-Holland	gerealiseerd	2016	participatie	Greencrowd	73	SDE
29	GroeneHartEnergie/Archeon Solar Tracker	Alphen ad Rijn	Zuid-Holland	gerealiseerd	2017	lokale coöperatie		20	SDE
30	GroeneHartEnergie/Mozaïek basisschool	Alphen ad Rijn	Zuid-Holland	gerealiseerd	2017	lokale coöperatie		29	SDE
31	DeGroeneStroom/zonnedak De Fakkelt	Ridderkerk	Zuid-Holland	gerealiseerd	2017	lokale coöperatie		130	SDE
32	ZonnepanelenDelen/Zonnedak Greve	De Lier	Zuid-Holland	gerealiseerd	2017	participatie	ZonnepanelenDelen	158	SDE
33	Greencrowd/Delft school 1	Delft	Zuid-Holland	gerealiseerd	2017	participatie	Greencrowd	37	SDE
34	EnergiekAlphen/Zon op Herenhof (huurders)	Alphen ad Rijn	Zuid-Holland	gepland	2018	lokale coöperatie		435	onbekend
35	BES/Zon op World Forum	Den Haag	Zuid-Holland	gepland	2018	lokale coöperatie	Zon op Nederland	73	postcoderoos
36	EnergieAlbrandswaard/Zonnepark Albrandswaard (PCR deel)	Albrandswaard	Zuid-Holland	gepland	2018	lokale coöperatie		195	postcoderoos
37	EnergiekAlphen/Zon op Zeegersloot	Alphen ad Rijn	Zuid-Holland	gepland	2018	lokale coöperatie		44	postcoderoos
38	Groen Regentes/De Nieuwe regentes Weimarstraat	Den Haag	Zuid-Holland	gepland	2018	lokale coöperatie		83	postcoderoos
39	Drechtse Stroom/Zon op Dordrecht 1	Dordrecht	Zuid-Holland	gepland	2018	lokale coöperatie		145	postcoderoos
40	Drechtse Stroom/Zon op Dordrecht 2	Dordrecht	Zuid-Holland	gepland	2018	lokale coöperatie		174	postcoderoos
41	LEOO/zonnedak sporthal de Cuyt	Oegstgeest	Zuid-Holland	gepland	2018	lokale coöperatie		174	postcoderoos
42	Drechtse Stroom/Zon op Papendrecht	Papendrecht	Zuid-Holland	gepland	2018	lokale coöperatie		218	postcoderoos
43	DeGroeneStroom/zonnedak De Werf	Ridderkerk	Zuid-Holland	gepland	2018	lokale coöperatie		62	postcoderoos
44	Blijstroom/Ackersdijkstraat	Rotterdam	Zuid-Holland	gepland	2018	lokale coöperatie		104	postcoderoos

nr	projectnaam	gemeente	provincie	status	realisatie jaar	type	partner	vermogen (KWP)	regeling
45	DEZo/Gemeentelijk dak Sporthal Willem Alexander Plantsoen Driemanspolder	Zoetermeer	Zuid-Holland	gepland	2018	lokale coöperatie		23	postcoderoos
46	DEZo/Gemeentelijke dak Sporthal Fivelingo Meerzicht	Zoetermeer	Zuid-Holland	gepland	2018	lokale coöperatie		23	postcoderoos
47	Drechtse Stroom/Zon op Zwijndrecht (RaJuBiBos deel 2)	Zwijndrecht	Zuid-Holland	gepland	2018	lokale coöperatie		37	postcoderoos
48	Eneco Zonnehub/Schelluinen	Giessenlanden	Zuid-Holland	gepland	2018	projectcoöperatie	Eneco Zonnehub	67	postcoderoos
49	Eneco Zonnehub/Goedereede	Goedereede	Zuid-Holland	gepland	2018	projectcoöperatie	Eneco Zonnehub	59	postcoderoos
50	SolarGreenPoint/A15 Barendrecht Vaanplein (fase 1: PCR)	Barendrecht	Zuid-Holland	gepland	2018	projectcoöperatie	Solar Green Point	64	postcoderoos
51	SolarGreenPoint/A20 Nieuw-Terbregge (fase 2: PCR)	Terbregge	Zuid-Holland	gepland	2018	projectcoöperatie	Solar Green Point	59	postcoderoos
52	Zon op de Beemd Coöperatie	Oud-Alblas	Zuid-Holland	gepland	2018	projectcoöperatie	Zon op Nederland	68	postcoderoos
53	Zon op Reeuwijk/Speel en Werkhoeve	Reeuwijk	Zuid-Holland	gepland	2018	projectcoöperatie	Zon op Nederland	40	postcoderoos
54	VrijopNaam/zonnepark Bleiswijk	Bleiswijk	Zuid-Holland	gepland	2018	participatie	VrijopNaam	1.040	SDE
55	Greencrowd/Delft Grotius College	Delft	Zuid-Holland	gepland	2018	participatie	Greencrowd	50	SDE
56	SolarGreenPoint/A15 Barendrecht Vaanplein (fase 2: SDE)	Barendrecht	Zuid-Holland	gepland	2018	projectcoöperatie	Solar Green Point	326	SDE
57	SolarGreenPoint/A4 Rijsenhout Hoofddorp (fase 1: SDE)	Hoofddorp	Zuid-Holland	gepland	2018	projectcoöperatie	Solar Green Point	500	SDE
58	SolarGreenPoint/A20 Nieuw-Terbregge (fase 3: SDE)	Terbregge	Zuid-Holland	gepland	2018	projectcoöperatie	Solar Green Point	420	SDE
59	HoeveBiesland/zonnedak (SDE)	Delfgauw	Zuid-Holland	gepland	2018	projectcoöperatie		130	SDE
60	EVHB/Zonnepark 't Oor Loolaan (grond)	Den Haag	Zuid-Holland	gepland	2019	projectcoöperatie	EVHB	1.487	postcoderoos
61	EnergiekAlphen/SWA (Sociale Werkplaats Alphen) 2404 CK	Alphen ad Rijn	Zuid-Holland	voorbereiding	2019	lokale coöperatie		464	onbekend
62	DeelstroomDelft/PCR zonnedaken (mogelijk stadskantoor)	Delft	Zuid-Holland	voorbereiding	2019	lokale coöperatie			postcoderoos
63	EC Gouda/postcoderoos in Plaswijck	Gouda	Zuid-Holland	voorbereiding	2019	lokale coöperatie			postcoderoos
64	GroenGouda/PCR projecten	Gouda	Zuid-Holland	voorbereiding	2019	lokale coöperatie			postcoderoos
65	NLS NieuwLansingerstroom/Lansinger zon	Lansingerland	Zuid-Holland	voorbereiding	2019	lokale coöperatie		247	postcoderoos

nr	projectnaam	gemeente	provincie	status	realisatie jaar	type	partner	vermogen (KWP)	regeling
66	Zon op Leiden/zonnedak (PCR)	Leiden	Zuid-Holland	voorbereiding	2019	lokale coöperatie		52	postcoderoos
67	KB Energie/Zon op Kaag&Braassem/zonnedak gemeentehuis	Roelofarendsveen	Zuid-Holland	voorbereiding	2019	lokale coöperatie	Zon op Nederland	64	postcoderoos
68	Zon op Zoeterwoude	Zoeterwoude	Zuid-Holland	voorbereiding	2019	lokale coöperatie	Zon op Nederland	65	postcoderoos
69	Zon op Leidschendam-Voorburg	Leidschendam	Zuid-Holland	voorbereiding	2019	projectcoöperatie	Zon op Nederland	73	postcoderoos
70	Zon op Leidschendam-Voorburg	Leidschendam	Zuid-Holland	voorbereiding	2019	projectcoöperatie	Zon op Nederland	73	postcoderoos
71	Duurzaam010/Moliere postcoderoos	Rotterdam	Zuid-Holland	voorbereiding	2019	projectcoöperatie			postcoderoos
72	Zon op Zuidplas/zonnedak Zon op Nieuwerk	Zuidplas (Nieuwkerk a/d IJssel)	Zuid-Holland	voorbereiding	2019	projectcoöperatie		73	postcoderoos
73	Zon op Zuidplas/zonnedak Zon op Zevenhuizen	Zuidplas (Zevenhuizen)	Zuid-Holland	voorbereiding	2019	projectcoöperatie		73	postcoderoos
74	GroeneHartEnergie/zonneweide awzi	Alphen ad Rijn	Zuid-Holland	voorbereiding	2019	lokale coöperatie		936	SDE
75	Groen Regentes/De Regenvalk	Den Haag	Zuid-Holland	stopgezet		lokale coöperatie		35	postcoderoos
76	DEZo/Gemeentelijke daken (nieuwe sporthallen)	Zoetermeer	Zuid-Holland	stopgezet		lokale coöperatie			postcoderoos
77	DEZo/zonnedak en zonneweide Balijhoeve	Zoetermeer	Zuid-Holland	stopgezet		lokale coöperatie			postcoderoos
78	Zon op Reeuwijk/Reeuwijk (Vergeer Kaas)	Reeuwijk	Zuid-Holland	stopgezet		projectcoöperatie	Zon op Nederland	54	postcoderoos
79	GroeneHartEnergie/Ekodorp melkveehouderij	Alphen ad Rijn	Zuid-Holland	stopgezet		lokale coöperatie		470	SDE
80	DeZO/Dutch tech Campus	Zoetermeer	Zuid-Holland	stopgezet		lokale coöperatie			SDE
81	Greencrowd/Delft gemeentekantoor	Delft	Zuid-Holland	stopgezet		participatie	Greencrowd	100	SDE

Collectieve windprojecten

Collectieve windprojecten zijn windprojecten die burgers in collectief of coöperatief verband ontwikkelen, beheren, in eigendom hebben en/of waarin ze financieel participeren.

We maken onderscheid tussen:

- initiatiefnemers: projecten in coöperatief beheer van wind-, lokale coöperaties, projectcoöperaties van andere initiatiefnemers en financiële participatie.
- projectstatus: gerealiseerd eind 2017, gepland 2018/2019, in voorbereiding (planologische en vergunningsprocedures gestart), verkennend/oriëntatiefase

De gegevens zijn gebaseerd op openbare bronnen (websites, persberichten), in kaart gebracht en geverifieerd op basis van de enquête en direct contact met de initiatiefnemers.

Indien een project niet is opgenomen of als er fouten in de tabel staan, neem dan contact op met: info@hieropgewekt.nl.

Collectieve windprojecten

nr	projectnaam	gemeente	provincie	status	jaar	type	vermogen (KWP)	aandeel/participatie
1	Deltawind/windpark Piet de Wit	Goeree-Overflakkee	Zuid-Holland	gerealiseerd	2003	windcoöperatie	10500	windpark De Plaet (50% aandelen van 21 MW)
2	Deltawind/windpark Battenoert (opschaling)	Goeree-Overflakkee	Zuid-Holland	gerealiseerd	2016	windcoöperatie	12000	Deltawindpark
3	Deltawind/Oud Tonge (locatie Suyderlandt)	Goeree-Overflakkee	Zuid-Holland	gerealiseerd	1993	windcoöperatie	290	Deltawindpark
4	Current/Windpark Hellegatsplein	Goeree-Overflakkee	Zuid-Holland	gerealiseerd	2016	energiebedrijf	12000	Windpark Hellegatsplein
5	De Windvogel/Gouwevogel	Gouda	Zuid-Holland	gerealiseerd	voor 2012	windcoöperatie	600	turbine Bodegraven uit gebruik 2017
6	Deltawind/Zeeuwind/windpark Krammer	Krammersluizen	Zeeland	gepland	2019	windcoöperatie	51000	Windpark Krammer (51% eigendom coöperaties), grondgebied Zeeland
7	Drechtse Wind/windpark Krabbegors (Duivelseiland)	Dordrecht, Zwijndrecht	Zuid-Holland	gepland	2019	windcoöperatie	3000	partner EC Dordrecht (gemeente, HVC)
8	De Windvogel/Bodegraven	Bodegraven	Zuid-Holland	voorbereiding	2020	windcoöperatie		vervanging bestaande turbine, combinatie energielandschap
9	Deltawind/Suyderlandt (uitbreiding)	Goeree-Overflakkee	Zuid-Holland	voorbereiding	2020	windcoöperatie	6000	windpark (100% aandelen)
10	Deltawind/Blaakweg (2e lijn Battenoert)	Goeree-Overflakkee	Zuid-Holland	voorbereiding	2020	windcoöperatie	7500	windpark (100% aandelen)
11	Deltawind/windpark Piet de Wit (opschaling, vervangt I)	Goeree-Overflakkee	Zuid-Holland	voorbereiding	2021	windcoöperatie	12500	windpark (50% aandelen van 25 MW)
12	Lansingerwind/windturbine	Lansingerland	Zuid-Holland	voorbereiding	2020	lokale coöperatie	12000	windpark (aandeel nog onbekend)
13	De Groene Stroom/windturbine Nieuw Rijerwaard	Ridderkerk	Zuid-Holland	voorbereiding	2020	lokale coöperatie		windpark (aandeel nog onbekend)
14	SEC/windturbine Vijfsluizen	Schiedam	Zuid-Holland	voorbereiding	2020	lokale coöperatie	6000	
15	Knotwilg/windturbines De Groote Haar	Gorinchem/Giessenlanden	Zuid-Holland	voorbereiding	2020	lokale coöperatie		partner Eneco
16	Vlaardings EC/windturbines	Vlaardingen	Zuid-Holland	voorbereiding	2020	lokale coöperatie		partner De Windvogel
17	Rijnland Wind/windturbines	Leiderdorp/Leiden/Zoeterwoude	Zuid-Holland	voorbereiding	2020	windcoöperatie		partner De Windvogel
18	VogelWijkEnergiek	Den Haag	Zuid-Holland	stopgezet	2012	lokale coöperatie	750	bestaande molen aangekocht 2012, uitgebruik 2015 vereniging

